

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

A. ELANGO

**EESTI KOOLI JA PEDAGOOGILISE
MÕTTE AJALOOST**

TARTU 1968

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO
Pedagoogika kateeder

A. ELANGO

**EESTI KOOLI JA PEDAGOOGILISE
MÕTTE AJALOOST**

TARTU 1968

E e s s ö n a .

Järgnevad leheküljed on mõeldud õppevahendina pedagoogikat õppivatele üliõpilastele. See asjaolu määrab nende ulatuse ja materjali esitamise laadi. On ilmne, et säärane brošüür ei saa ega taotlegi asendada Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo üksikasjalikumat teaduslikku käsitlust. Teatud määral võib käesolevat brošüüri pidada laiendatud ja ümbertöötatud väljaandeks autori sama pealkirjaga artiklist, mis ilmus koguteoses "Pedagoogika ajaloo küsimusi" I. Tartu, 1958, lk. 87 - 136, TRÜ rotaprindi väljaandena.

Autor ei loe oma tööd sellel teemal lõpetatuks. Sellepärast oleks ta eriti tänulik kõikidele lugejatele, kes ta tähelepanu juhivad vigadele ja puudustele, mille esinemine järgnevatel lehekülgedel on üsnä tõenäoline, kuna antud teema läbitöötamine marksistlikult seisukohalt on alles algastmel.

Autor.

Tartu, jaan. 1967

I. EESTI KOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE FEODALISMI PERIOODIL.

XIII sajandi algul tungisid saksa ristirüütlid eestlaste maale ja asutasid siin Liivi ordu. Põhja poolt tungisid umbes samal ajal Eestisse taani röövvalutajad. Kristianiseerimise maski all asusid sissetungijad eestlasi füüsiliselt ja vaimselt orjastama. Siitpeale arenes eestlaste aladel kaks üksteisele vaenulikku kultuuri. Eesti rahvas säilitas visas võitluses orjastajatega oma iseteadvuse, keele, vanad rahvalikud traditsioonid ja lõi nende alusel koostöös sõbralikkude naabritega - vene ja läti rahvaga - omapärase eesti rahvakultuuri, ka rahvapedagoogika.

Suhteliselt väikese arvuline grupp vallutajaid (koosnes peamiselt saksa-rootsi feodaalidest ja vaimulikest) ei olnud aga oma isolatsioonis suuteline peaaegu mingeid kultuuriväärtusi looma. Ümbritsetuna vaenulikust rahvast sulgusid rüütlid oma kitsasse ringi ja elasid pillavalt ning kõlvatult, ilma igasuguste kõrgemate püüdluste ja ideaalideta. Kultuurilisi tarbeid, niipalju kui neid üldse oli, rahuldasiid nad saksa, hiljem ka rootsi kultuuri raasukestega, mis enam-vähem juhuslikult siia pudenesid. Nende poolt asutatud koolide eesmärgiks oli aga kas eesti talurahva ideoloogiline orjastamine (nn. rahvakoolid) või vaimulikkude uute põlvkondade ettevalmistamine.

Järgnevalt vaatleme kõigepealt eesti rahvapedagoogika põhihooni, seejärel tutvume eesti talurahvale määratud koolidega ja viimaks käsitleme neid koole, mis asutati vaimulike järelkasvu kindlustamiseks.

1. Eesti rahvapedagoogika.

Röövvallutajad püüdsid "kristlike vooruste" sildi all sisendada eestlastele alandlikkust, kuulekust isandatele ja usinust nende teenimisel. Tasu lubati "teises maailmas". Sel eesmärgil nõuti talurahvalt kohustuslikku kirikuskäimist, laste ristimist, kiriklikku laulatust, matmist, paastuaegadest kinnipidamist jne. Kehaliste karistustega ja isegi surmaga ähvardades keelati kristlikest kombetalitustest kõrvale hoiduda ja vana rahvausu kombeid täita. Kuid vaatamata repressioonidele, levis ristiusk eestlaste hulgas visalt. Isegi XVI sajandil oli sõdadest ja taudidest kurnatud rahvas üsna lähedal vanale rahvausule ja peaaegu täiesti võõras kristlikule kirikule.

Mis puutub otseselt laste kasvatusse, siis tuginedes suulise rahvaloomingu andmetele, selle aja kroonikakirjutajate ja reisijate kirjalikele ülestähendustele ning rahva ainelise kultuuri rudimentidele, võib öelda, et eesti rahvas kasvatas noorsoos eriti austust isa ja ema, perekonnaliikmete ja vanemate inimeste vastu, hinnati tööarmastust, arukust jms.

Hoolimata karmidest elutingimustest, suhtusid perekonnaliikmed üksteisesse siiski austuse ja armastusega. Rahvaeeposes "Kalevipoeg" jutustatakse, kuidas Linda, kibedasti leinates oma surnud meest, lükkas tagasi kõik kosilaste ahvatlevad abieluettepanekud. Lese leinast abikaasa surma järel jutustatakse ka paljudes teistes rahvalauludes.

Kui emad andsid tütreid mehele, manitsesid nad neid olema kuulekad abikaasadele ja kasvatama hoolikalt oma lapsi.

Üheks ilusamaks ja sagedamini korduvaks motiiviks eesti rahvalauludes on lapse tänu vanematele nende hoolitsuse eest:

Millal maksan eide vaeva,
Eide vaeva, hella piima,
Hea ema imetis-vaeva,
Käe peal kandemise,
Suu juures suiskumise.

Neid, kes julgevad irvitada ema üle või teotada teda,
ähvardatakse sügavaima põlgusega:

Söögu koira selle kondi
Susi selle sisikonna,
Kesse eite irvitave
Vanaema etsitave!

Et mehed viibisid sageli jahil, sõjas või vooris, jäi laste kasvatamine peamiselt naiste mureks. Rahvaluules on palju näiteid, missuguse hoole ja tähelepanuga emad lapsi kasvasid. Laulus "Tore poiss" kirjeldab ema, kuidas ta poja eest hoolitses:

Kui ma poiga kasvatöli,
Ilosalõ ehiteli,
Igä pühapää peenü hamõ
Igä iispää ilusa räti,
Särk on sellän sammõtinõ,
Püksi seere pöörelise.

Kurb ja murelik oli elu nendel lastel, kellel vanemad surnud. Harilikult võttis mõisnik isa-ema viimse vara ja saatis lapsed kerjama, võõraste juurde tööle või koormas neid mõisas üle jõu käiva tööga. Vaeslapse kurb saatus on paljude rahvajuttude ja rahvalaulude sisuks. Sagedased on kaebused võõrasema valjuse ja ebaõigluse üle.

Jutustustega esivanemate vägitegudest, mõisnike ja nende käsilaste julmusest kasvatati noortes vabaduseiha ning põlgust rõõvvallutajate vastu. Rahvakogunemistel heideti pappide ja mõisnike arvel nalja, ironiseeriti nende üle, räägiti erilise uhkustundega sellest, kuidas mõni talumees oli saksa tüssanud.

Et rahva peamiseks elatusallikaks oli raske töö oma maalapil, siis on arusaadav, et ka lastes kasvatati armastust töö vastu. Lapsi õpetati mitmesuguseid töid tegema, kuigi mõisas püüdis talupoeg võimalikult väheste jõukuluga toime tulla (eesti rahvatraditsioon on rikas näidete poolest, milles naeratakse välja liigpüüdlikkust mõisapõllul). Noorte töökust kinnati. Seda kriipsutatakse alla paljudes vanasõnades: "Mis noorus kokku kogub, seda vanadus eest leiab", "Laps ja koer ei tohi väsida", "Ole nobe noorena, siis saad vanana vaadata" jne.

Ka muinasjuttude positiivne kangeline oli alati töökas ja osav inimene, kes pahade jõudude vastu võideldes ikka võitjaks jäi. Töökusele vastandati laiskust, mida hurjutati ja hukka mõisteti.

Et pere elukondlik heaolu sõltus kõigepealt naise usinusest kodustes töödes, siis peeti seda tütarlaste kasvatamisel silmas.

Töökuse kõrval hinnati kõrgelt ja püüti lastes kasvatada tarkust. Viimase all ei mõeldud esmajoonel kirjatundmist ega teadusalaseid teadmisi, vaid taibukust ja kiiret kohanemisoskust. Ka ladusat ~~juttu~~vestjat, head lauljat ning naljahammast peeti targaks. Arvati, et tarkus kergendab elu ja kindlustab parema elujärje. "Kel tarkus peas, sel ohjad käes", "Tarkus ei küst leiba, vaid annab leiba". Rumalust ja oskamatust mõisteti üldiselt hukka.

Ülalkirjeldatud omadusi kasvatati sel teel, et lapsed lülitati täiskasvanute ellu: neil võimaldati osa võtta mitmesugustest kombetalitustest ja rahvapavidudest, neid raketati maast-madalast tootval tööil.

Rahvas elas suitsutaredes hulgakesi koos (mõnikord kuni 20 inimest ühes ruumis). Tare oli pime - valgus tungis sisse ainult avatud ukse kaudu. Talveõhtuti kogunes kogu pere sooja ahju ümber. Vanemad lapsed aitasid isal maal tööd teha, nooremad hooldasid peergude eest. Töö juures jutustati muinasjutte ja naljandeid, anti mõistatusi ja korraldati vanasõnu. Puudulikult valgustatud tuba soo-

dustas lopsaka fantaasia lendu. Nende juttude, naljandite, vanasõnade kaudu kandusid rahva kõlbelised arusaamad ja veendumused edasi põlvkonnast põlvkonda.

Esivanemate vaimusid ja loodusjõude kummardama kogunes kogu pere, kaasa arvatud lapsed. Rahvapidudest paistsid silma nn. vakkused - massilised pidustused sügis-talvel pärast seda, kui välised tööd olid lõpetatud ja saak kogutud. Nendel pidudel tantsiti, lauldi, mängiti.

Mõningatel kirikupühadel, mis langesid ühte vana rahvausu tähtpäevadega, nagu jaanipäeval, kogunes esmajoones noorsugu kirikute juurde, kus enne ja pärast jumalateenistust tantsiti ja mängiti (kirmesed). Mõnikord peeti selliseid pidusid ka suuremates taludes laupäeva- ja neljapäevaõhtuti. Noortele olid need, nagu jõukamate perekondade pulmad, varrud ja matusedki, omavahelise kokkusaamise ja tutvumise kohaks.

Tööülesandeid hakati lastele andma üsna varakult. 5-6-aastasi lapsi pandi nooremaid vendi-õdesid hoidma, eriti suvel, kui muu pere oli kas põllul või heinamaal.

6. eluaastast peale hakati poisilapsi kasutama karjustena. Esialgu valvasid nad kodulinde ja põrsaid, hiljem anti nende hoolde lehmad. See oli raske ja kurnav töö, mis algas varahommikul ja lõppes hilisõhtul. On säilinud palju rahvalaule, kus kurdetakse karjase raske elu, halva toidu ja pika tööpäeva üle. Väikesed tütarlapsed abistasid ema toiduvalmistamise ja muude koduste tööde juures.

Poisikestele meeldis õitsilkäimine. Nende ülesandeks oli harilikult õitsituleks hagude ja puude kogumine. Õitsitule ümber oli neil siis huvitav täiskasvanute jutte kuulata.

Talvel oli naispere ametis ketrus- ja kudumistöödega. Sealjuures abistasid neid lapsed: kraasisid villu, kudusid kindaid ja sokke. Rukkilõikuse ja rehepeksu ajal oli jälle kogu pere ametis. Nüüd jätkus igale tema vanuse- ja jõukohast tööd.

Niiviisi õppisid lapsed kõik olulisemad tööprotsessid

vanemate kõrval varakult selgeks ja olid 15-16-aastastena juba igas suhtes täismehed eest väljas. Tänu sellele hakkasid nad end tundma perekonnakollektiivi täisväärtuslike liikmetena ja kandma vastutust kogu pere hüvangu eest. See hoidis ära kergemeelse ulaelu ja tühise ajaveetmise. Kuid paljudele lastele käis niisugune koormus üle jõu, kurnas nende organismi, ning tagajärjeks olid mitmesugused haigused ja enneaegne surm.

2. Koolid eesti talurahvale.

Esiialgu ei osutanud katoliku kirik rahva õpetamisele mingit tähelepanu. Alles pärast seda, kui antifeodaalsed rahvaliidumised (anabaptistid, hussiidid, taboriidid jt.) olid Lääne-Euroopas kiriku aluseid õõnestanud ja talurahva vastuhakkudest hirmutatud mõisnikud kirikult tõhusamat, abi vajasisid, hakkas katoliku kirik rahva õpetamist tõsisemalt võtma. Aastal 1422 otsustas Liivimaa maapäev Valgas, et preestrid peavad talurahvale selgeks õpetama meieisapalve, "Ave Maria" ja kümme käsku. Selleks nõuti preestritelt: õppigu nad ära kohaliku rahva keel või võtku endile abi, kes rahva keelt mõistaks. Neist otsustest ei rakendatud peaaegu midagi ellu.

XV sajandi lõpul ja XVI sajandi algul sundis talurahvarahutuste üha kasvav laine kirikut aktiivsemale "rahvalalgustuslikule" tegevusele. Eriti paistsid selles silma Saare-Lääne piiskopid J. Orgas (piiskopiks aastatel 1491 - 1515) ja J. Kyvel (piiskopiks aastatel 1515-1527). Viimane koondas talurahvale õpetatavad tekstid ühtekokku, varustas need lühikeste seletustega ja esitas 1517. aastal vaimulikule sinodile kinnitamiseks. Sellest ongi tulnud arvamus, nagu oleks J. Kyvel kõnesolnud aastal andnud välja esimese eestikeelse katekismuse.

Ka teistes piiskopkondades hakati eestikeelseid jumala-

teenistusi pidama ja rahvale tema emakeeles usuõpetuse algmeid pähe tuupima.

Ametliku kiriku kõrval püüdsid rahvast omamoodi "valgustada" mungad ja jesuiidid. Nad lähenesid talurahvale tema emakeeles ning võitsid rohkem poolehoidu kui papid.

Hoolimata nendest lähenemispüüetest jäid katoliku kirik ja tema abiorganisatsioonid eesti rahvale võõraks.

Feodaalid, näinud, et rahvale kauge katoliku kirik ei suuda rahva rahustamisel osutada kuigi suurt abi, tervitasid reformatsiooni. Nad lootsid, et luteriusu kirik oma rahvakeelsete jutlustega, rahvaõpetusega, emakeelse kirjanäiduse ja kooliga osutab neile suuremaid teeneid.

Luteriusu kirik võttis antifeodaalsetelt usulistelt rahvaliidumistelt üle mõningad sugemed, nagu usuliste talituste lihtsus, pastorite valitavus jne., ta pidas usu aluste õpetamist rahvale üheks oma põhifunktsiooniks. Luteriusu kiriku superintendandid ja piiskopid nõudsid, et eestlastele peetaks emakeelseid jumalateenistusi. Selleks anti suuremates linnades osa kirikuid üle eesti kogudustele, väiksemates linnades ja maal aga kasutati samu kirikuid paralleelselt eesti- ja saksakeelseteks jutlusteks. Kus pastor ise eesti keelt ei mõistnud, seal jutustas köster "köstritoolist" selle eesti keeles ümber, mis pastor kantslist saksa keeles oli rääkinud. B. Russov jutustab oma kroonikas XVI sajandi keskmiste aastakümnete kohta, et mitmed mõisnikud pidanud oma kulul ülal isikuid, kes talurahvale igal püüa- päeval eesti keeles katekismust õpetanud. Ka olevat leidunud mõned "vagad mõisaprouad", kes polevat "mitte häbenenud" seda teha.

Faktilised tulemused olid aga esialgu üsna nigelad. Puudusid eesti keelt mõistvad pastorid; enamik kirikusulastest olid kõlbeliselt laostunud ega hoolinud kogudustest. Ka mõisnikud ei raatsinud nimetamisväärseid kulutusi kanda. Tuhande talupoja kohta leidis vaevalt üks, kes meieisapalvet või katekismust tundis.

Pärast seda, kui kogu Eesti lülitati Rootsi riigi koos-

seisu, intensiivistus kiriklik rahvaõpetus. Rootsis oli protestantlik kirik riigikirikuks ja valitsus kasutas seda ka Eestis oma mõjuvõimu laiendamiseks, tegutsedes mõnikord isegi mõisnike vastu. Pastoritelt hakatakse järjekindlalt nõudma eesti keele oskust ja nendele tehakse ülesandeks "majast majja ja külast külla käies" lastele katekismust õpetada. Suuremates kogudustes pidi pastorile abiks ametisse pandama köster, väiksemates mõni talupoeg, kes laulda ja palvetada oskas. Neid, kes katekismust ära ei õppinud, soovitati mitte laulatada ega armulauale võtta.

Rootsi riigivõimu esindajate nõudmised rahvahariduse alal leidsid kohalikele mõisnikele vastuseisu. Nende realiseerimine nõudis mõisnikelt materiaalseid kulusi; pealegi polnud saksa feodaalid huvitatud Rootsi mõjuvõimu tugevdamisest.

Kiriku püüe rahvast usuliselt õpetada ja kasvatada viib teatud arenguastmel seaduspäraselt koolide tekkimiseni. Selleks et rahva õpetamist põhiliselt koolidesse üle kanda, peab ühiskond saavutama teatud vaimse ja majandusliku arengu taseme. Koolis asendub pastori või köstri poolt ettelõetavate katekismuse, palvuste ja kirikulaulude mehhaaniline pähetuupimine lugemaõpetamisega. Lugemaõpetamine nõuab aga palju süstemaatilisemat tööd kui juhuslik "majast majja" käimine või teatud tekstide pühapäeviti kantslist ettelugemine. See nõuab vähemalt ühe inimese, kandle ta kas köstri või koolmeistri nime, täit tööjõudu ja vastavat ruumi. Seni kuni puuduvad materiaalsed võimalused, et neid tingimusi täita, ei saa ka kool jalgu alla.

Teiseks eeldab massilisem lugemaõpetamine raamatute kättesaadavust, mille järgi õpetamine toimub, s.t. trükitehnika peab olema sellisel tasemel, et vähemalt elementaarsed õpperaamatud - aabits, katekismus - oleksid kättesaadavad.

Eestis tekkisid eeldused koolide levikuks alles XVII sajandi viimasel veerandil. Ainult mõne üksiku linnalaste-

le määratud eestikeelse kirikukooli olemasolu kohta leidub nappe andmeid sama sajandi algupoolelt. 1600. aastal märgitakse eestikeelset kooli Tallinna Pühavaimu kiriku juures. Millal see kool asutati, selle kohta puuduvad usaldatavad teated. Nõnda jääbki eesti rahvakooli sünnimoment esialgu ajalooahmarusse. Umbes samal ajal on eestikeelne kool teotsenud ka Tartus Jaani koguduse juures pastor B. Gildeni juhtimisel; selle kooli tegevus pidi lõppema hiljemalt 1616. aastal, mil B. Gilden jesuiitide poolt pagendati. Milline oli nende koolide töö sisu ja palju neis oli õpilasi, seda me ei tea.

Eesti talurahva klassivõitlus mõisnike vastu ja aktiivne vastupanu Rootsi valitsuse koloniaalpoliitikale võttis sel ajal eriti terava kuju. Rootsi valitsus sattus mõisnike õiguste mõningase piiramise ja mõisate reduktsiooni tõttu vastuollu ka osa feodaalidega. Seda enam soosis ta oma koloniaalpoliitika ustavaima liitlase - protestantliku kiriku tegevust. Sellelt lootis ta tõhusat abi rahva protestivaimu summutamisel ja koloniaalvõimu kindlustamisel katoliikliku Poola ja õigeuskliku Venemaa piiril. Pealegi andis suuremate maavalduste koondamine riigi kätte viimasele võimaluse osutada kirikule suuremat majanduslikku abi, mis soodustas ka koolide asutamist. Osa mõisnikke seevastu ei mõistnud koolide osa talurahva klassivõitluse lämmatamisel; nad kandsid oma opositsiooni Rootsi valitsuse vastu üle ka tema kiriku- ja haridusalastele püüdlustele, seda enam, et nende realiseerimine nõudis mõisnikelt uusi materiaalseid kulutusi.

See asjaolu on mõningaid kodanlikke Eesti kooli ajaloo uurijaid (nagu V. Reiman, J. Köpp, M. Lipp) viinud ekslikule arvamusele, nagu oleks rootsiaegsel haridustegevusel olnud teatud määral feodalismivastane, valgustuslik iseloom. Tegelikult püüdsid kõik kolm - kohalik aadel, protestantlik kirik (koos oma kooliga) ja Rootsi valitsus - aina kindlustada feodaalset eksploatatsiooni.

Eesti rahvas ei hoolinud kuigi palju kirikust ega tema

õpetusest. Sagedasti juhtus, et noorsugu jooksis metsa, kui nägi pastorit külla tulevat rahvast õpetama ja "katsuma". Vanemad inimesed aga seletasid, et nende pea jumalaksõna ei võta. Saaremaal hakati lastevanemaid ja majajaisid, kes lapsed ning sulaseid "katsumisele" ei saatnud, trahvima. Kes katekismust õppida ei soovinud, neid ähvardati pühapäeval koguduse ees käsist ja jalust "kirikupaku" panna.

Aastal 1687 tegi kindralkuberner J. Hastfer kuninga nimel Liivimaa maapäevale ettepaneku, et talurahva "paganliku pimeduse" vastu võitlemiseks igas kihelkonnas talurahvakool, nn. köstrikskool, asutataks. Selle peale võttiski maapäev vastu otsuse, et igas kihelkonnas võetakse ametisse köster, kes ühtlasi kooliõpetaja kohustusi täidaks. Mõisnikud kindlustagu köstrile vastav maatükk või maksu temale palka; kirikute lähedale ehitatagu koolimajad.

Selle otsusega sai Liivimaa kiriklik rahvakool (köstrikskool) seadusliku aluse. 1690. aastal tegi Bestimaa maapäev analoogilise otsuse. 1695. aastal muudetakse ka Saaremaal kooliõpetajate ametisse panemine kohustuslikuks. Palgaks kästakse neile anda pool saare adramaad.

Rootsi valitsuse pealekäimine koolide asutamise asjus kandis mõningal määral vilja.

Aastatel 1687-1689 kogus B.G. Forselius kirikuõpetajailt andmeid rahvakoolide olukorra kohta ja esitas need Bestimaa piiskop J. Gerthile. Mõningaid andmeid koolide kohta sisaldab ka 1693. aastal Tartus toimunud sinodi protokoll. Nagu nendest meie päevadeni säilinud dokumentidest nähtub, oli koolide olukord kihelkonniti ebahütlane: kõrvuti kihelkondadega, kus asi suhteliselt hästi korraldatud (Laiuse, Torma, Sangaste, Järva-Jaani), oli ka neid, kus koolide avamiseks peaaegu midagi polnud tehtud (Rannu, Kursi, Rõuge, Jüri, Juuru, Harju-Jaani).

Lõuna-Bestis, eriti Tartumaal, näis koolide olukord parem olevat kui mujal. Vist avaldas sellele omajagu mõju Forseliuse seminari lähedus. 1688.a. paiku teotses siin

29 kooli. Seevastu Eestimaal leidis rida kihelkondi, kus koole ei olnud ega korraldatud laste õpetamist ka muul kujul. M. Lipp oletab, et kõikides Eesti koolides õppis sel ajal umbes 1000 last.

Suure tööke uute koolide loomiseks ja olemasolevate taseme tõstmiseks andis kõstrite-kooliõpetajate seminari asutamine Tartu lähedale kohaliku piiskopi valduses olevale maa-alale (praegu jääb vastav krunt Tartu linna piiridesse 8. Keskkooli vastu). Seminari asutajaks, ülalpidajaks ja ainsaks õppejõuks oli eesti haridustöö entusiast Bengt Gottfried Forselius (ca 1660-1688). Õppeaeg seminaris kestis 2 aastat: õpetati lugemist, katekismust, piiblilugu, kirikulaulu, raamatukõitmist ja üsna vähe ka arvutamist. Kirjutamine jäi vististi kõrvaliseks asjaks. Seminar töötas 4 aastat (1684-1688) ja sealt käis läbi umbes 160 eesti noormeest, kes hiljem töötasid kõik agarate koolmeistritena. 1688. aastal sõitis B.G. Forselius kahe kasvandikuga Rootsi kuninga juurde, et veenda kuningat eesti laste võimes omandada kirjaoskust ning taotleada seminarile riiklikku toetust. Tagasiteel hukkus laev koos Forseliuse ja ta kahe kasvandikuga.

B.G. Forseliuse seminari võib pidada Nõukogude Liidu Euroopa-osas kõige esimeseks rahvakooliõpetajaid ettevalmistanud asutuseks. Fr. Westling väidab, et ka Rootsis ei olevat sel ajal olnud rahvakooli alal midagi niisugust vastukaaluks seada.

Et ristiusu algõpetuse levitamist eesti rahva hulgas kergendada, hakkasid pastorid kiriklikku kirjandust - palveid, jutlusi, katekismust - eesti keelde tõlkima ja trükkida laskma. Nii ilmus 1535.a. esimese eestikeelse trükiteosena pooliti eesti-, pooliti saksakeelne katekismus,¹ millele hiljem järgnes muu kiriklik kirjandus ja 1739.a. terve piibel.

---

¹ Mõnedest hiljuti avastatud dokumentidest nähtub mingi saksa-läti-eestikeelse trükitud katekismuse olemasolu juba enne seda, kuid säilinud pole sellest ühtki lehekülge.

Põhjasõja ajal sai eestlaste maa sõjategevuse läbi rängalt kannatada - rahvaarv vähenes tunduvalt ja enamik varem teotsenud koole likvideerus.

Üleminek Vene riigi koosseisu kindlustas rahvale pikemaks ajaks rahuliku arenemise, mis lõi eeldused ka koolide taasavamiseks. XVIII sajandi viimasel kolmandikul hakkas Baltimail üha enam ilmnema pärisorjusliku korra lagunemise tunnuseid. Talurahva vastupanu mõisnike kurnamissüsteemile muutus järjest visamaks. Pastorid ja valgustusajastu ideedest kantud liberaalsed mõisnikud soovitasid asutada rohkem koole, et nende kaudu kasvatada rahvas alandlikkust ja kuulekust. Kindralkuberner G. Browne'i (1698-1791) pealekäimisel otsustas Liivimaa maapäev 1765. aastal asuda köstrikoolide taastamisele. Sellele lisaks kohustati suuremaid mõisaid asutama nn. mõisa- ehk külakool, kus pidid hakkama käima lapsed, keda vanemad ei suutnud õpetada kodus. Et mõisnikud ei tahtnud kanda koolide asutamise-ga seotud kulusid, jäid need enamikus mõisates avamata, seal aga, kus nad avati, töötasid nad armetus olukorras. Ruumidena kasutati rehtesid, saunu; õpetajad olid majanduslikult kindlustamata. Järelevalve õpetamise üle oli pastorite kohustus. Õpetus kestis ainult mõned talvekuud - mardipäevast lihavõtteni. Õpiti piiblilugu, katekismust ja kirikulaule. Peaaegu üldse ei õpetatud kirjutamist. Sellegi hariduse said ainult jõukamate talupoegade lapsed.

1766. aastal taotles Eestimaa konsistoorium Eestimaa rüütelkonnalt samasuguse otsuse vastuvõtmist, nagu seda oli teinud Liivimaa maapäev, kuid Eestimaa rüütelkond lükkas ettepaneku tagasi - koolid arenevat niigi küllalt hästi. Kui Balti kubermangudes kehtestati asehalduskord ja G. Browne'i võim laienes Eestimaa kubermangule, siis hakkas ta mõisakoolide asutamist nõudma ka sealsetelt mõisnikelt. Kuid tulemused polnud siingi paremad kui Liivimaal.

Koolide puudumist kompenseeris laste kodune õpetamine. Selle tagajärjel tõusis rahva kirjaoskus tunduvalt, küündides pastorite (arvatavasti ilustatud) andmetel mõnes kihel-

konnas, näit. Põltsamaal, isegi 74 protsendini. Üldiselt kõikus see aga 45-50% ümber. Isegi Viljandi kihelkonnas, kus oli ainult üks kihelkonnakool ja mitte ühtegi mõisakooli, oskas 43% rahvast lugeda.¹ Kirjaoskuse suhteliselt kõrgest tasemest kõneleb ka eestikeelse kirjanduse levik. Aastatel 1700 - 1800 ilmus 54 eestikeelset raamatut, neist mõni, näit. Fr. G. Arveliuse "Ramma Josepi Ello, Õppetused ja Kõnned", ilmus isegi kuni 10 000 eksemplaris.

3. Koolid valitsevatele klassidele.

Et kindlustada vaimulike järelkasvu ja teostada oma kolonisaatorilikke eesmärke, vajasisid võõrvallutajad kõrgematasemelisi koole. Mõned uurijad (näit. F. Amelung, M. Lipp) oletavad, et XII sajandi teisel poolel leidis Eesti linnades (Pärnus, Tartus, Haapsalus, Tallinnas) ladinakeelseid toomja kloostrikooli, mille programm piirdus triviumiga (grammatika, retoorika, didaktika), nagu Lääne-Euroopa sellistes koolides. Kui neid koole oli, siis üsna väheste õpilastega härraskihi laste hulgast. Kuna katoliku kiriku vaimulikud ei tohtinud abielluda ega lapsi omada, siis on võimalik, et nendesse koolidesse võeti ka eestlastest ülikute järeltulijaid, aga mõnikord ka muid orbe, kes kaotasid võõra kasvatuses mõjul peagi oma rahvustunde ja omandasid härraskihi ideoloogia. Eesti rahva silmaringi need koolid ei avardanud.

XV-XVI sajandil tekkisid Tallinnas, Paides, Tartus ja Pärnus ladinakeelsed magistraadikoolid (neid nimetati ka linna- ehk raekoolideks) ja mõned saksakeelsed kirjutuskoolid käsitööliste ja kaupmeeste laste jaoks. XVI sajandi keskpaiku tegutses Tallinnas ka eestikeelne linnakool, kus õppis üksikuid eesti kaupmeeste ja käsitööliste lapsi. Poola rii-

---

¹ Võrdluseks mainigem, et Prantsusmaal oli 1790. aastal kirjaoskamatu meeste hulgas 53% ja naiste hulgas 73%. Vt. N. Konstantinov jt. Pedagoogika ajalugu. Tallinn, 1962, lk. 75.

gi koosseisu kuuluvas Lõuna-Eestis püüdsid jesuiidid kooli kasutada võitluseks reformatsiooni vastu. 1583.a. asutasid nad Tartus oma kolleegiumi juures gümnaasiumi (nimetatud mõnikord akadeemiaks), kus õppisid peamiselt poola ja leedu aadlike lapsed, võimalik, et ka üksikud eestlased ja venelased. Samuti töötas nende juhtimisel Tartus tõlkeide kool, kus õppis ka eesti poisse. On andmeid, mis kinnitavad jesuiitide koolide olemasolu Pärnus ja Viljandis.

Pärast kogu eestlaste maa-ala langemist Rootsi riigi valdusse (1629) püüdis riigivõim siin kindlustada protestantliku kiriku positsioone. Sel eesmärgil asutati Tartus endise jesuiitide kooli hoonesse gümnaasium (1630), mis 1632.a. muudeti ülikooliks (Academia Gustaviana). 1631. aastal loodi gümnaasium ka Tallinnas (muudeti hiljem kubernangügümnaasiumiks ja kandis Vene võimu viimastel aegadel Nikolai I gümnaasiumi nime; praegu peab Tallinna 1. Keskkool end selle järglaseks). Linnakoole teotses Rootsi võimu ajal kõikides suuremates linnades, nagu Tallinnas, Tartus, Pärnus, Viljandis, Narvas, Haapsalus jm.

Need koolid olid ladinakeelsed ja määratud võõrvallutajate lastele. Pole põhjust oletada, et eesti rahvas nendest nimetamisväärset kasu oleks saanud, kuigi mõnes nendest vähesel määral ka eesti keelt õpetati - lõpetajatele oli kasulik pisut maakeelt tunda.

Tartu Ülikool teenindas peamiselt rootsi ja soome päritoluga ülemkihti: tema esimesel tegevusperioodil (1632-56) immatrikuleeritud 1006 üliõpilasest olid 575 pärit Rootsist ja Soomest, 124 mujalt välismaalt ja ainult 288 Eesti-, Liivi- ja Kuramaalt, nende hulgas tõenäoliselt mitte ühtki eestlast. 200 dissertatsioonist, mis sellel ajavahemikul Tartu Ülikoolis kaitsiti, olid ainult 30 Baltikumist põlvnevate isikute omad. 1656-90 katkes ülikooli tegevus ajutiselt; 1699.a. evakueeriti ta Pärnu ja sealt 1710.a. Rootsi.

Erinevus ülikooli ja teiste koolide vahel seisnes mitte niivõrd omandatava hariduse tasemes, kuivõrd privileegi-

des, mille osaliseks said ülikooli õppejõud ja üliõpilased. Ülikoolis näiteks võeti läbi ka üldharidusliku kooli õppekava, selleks oli tal oma ettevalmistav teaduskond (facultas artium). On aga teada, et Narva linnakoolis anti umbes samasugust haridust kui gümnaasiumiski.

Feodaalse baasi pealisehituse ühe asutusena teenis Tartu Ülikool Rootsi riigi, rootsi ja balti saksa aadli huve; ta oli protestantlike vaimulike ja ametnike peamiseks ettevalmistajaks. Rootsi kindralkuberner J. Skytte hoiatas oma kõnes, mille ta pidas Tartu Ülikooli avamisel, et ülikool ei järgiks Lääne-Euroopa ülikoolide eeskujut, kus "pühasid tõdesid mässitakse paganlike metafüüsiliste spekulatsioonide sisse ja õigusteadlased, arstid ning filosoofid oma kasutu lobaga tekitavad otsest kahju".

Pärast Eestimaa liitmist Venemaaga avati Peeter I hariduslaste reformide käigus Tallinnas aastal 1715 arvutuskool, kus peale lugemise, kirjutamise ja arvutamise õpetati ka laevandust. Narvas töötas mõni aeg navigatsioonikool. Omapärase õppeasutusena tegutses aastatel 1718–1740 Albus (Paide rajoon) nn. orbudekool aadlike ja mitteaadlike lastele. Seal õpetati peale saksa, prantsuse ja ladina keele ka geograafiat, ajalugu, geomeetriat, arhitektuuri, fortifikatsiooni (kindlustuste ehitamist) jm.

Linnades jätkasid tööd linnakoolid, Tallinnas ka gümnaasium ja toomkool.

1786 aasta ülevenemaalise koolistatuudi alusel loodi Tartus, Pärnus, Viljandis ja Kuressaares seniste linnakoolide reorganiseerimise teel neli saksakeelset pearahvakooli. Rahvakoolide, s.o. mõisa- ja köstrikskoolide süsteemi see staatus muudatusi ei toonud.

Kõik need koolid jäid eesti talurahvale võõraks, seda enam, et nad olid võõrkeelsed. Kui mõni eesti soost laps sinna õppima pääseski, siis läks ta oma rahvale kaduma, liitudes valitseva häärasrahvaga.

II. EESTI KOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE KAPITA- LISTLIKE TOOTMISSUHETE BAASIL.

1. 1804. aasta ülevenemaaline kooli- reform ja selle kajastumine Eestis.

XIX sajandi algul muutusid Venemaal feodalismi kriisi tunnused üha ilmsemateks. Hakkasid kujunema uued, kapitalistlikud tootmissuhted. Et järsku murrangut ära hoida, püüdis tsaar Aleksander I teostada Venemaa valitsemises mõningaid reforme.

Aastal 1802 loodi endiste kolleegiumide asemele ministeeriumid, muude hulgas ka rahvahariduse ministeerium - esimene Euroopas. Teiste riikide koolid ja haridusasutused olid sel ajal veel allutatud kiriklikele keskasutustele. Haridusala juhtimise allutamine ministri kaudu otseselt tsaarile muutis selle mõnevõrra operatiivsemaks ja vabastas ta äärmiselt reaktsiooniliste klerikaalsete ringkondade administratiivse mõju alt.

Esialgseid määrused rahvahariduse alal kehtestati Venemaal 24. jaan. 1803. Lõplikult pääsesid need maksvusele 1804. aastal. Määrustega kehtestati Venemaal ühtluskooli põhimõte. Kogu riik jaotati kuude õpperingkonda. Iga õpperingkonna eesotsas oli kuraator, kellele allusid kõik selle õpperingkonna koolid. Igas õpperingkonnas pidi olema ülikool, kes sisuliselt juhtis üldhariduslikke koole. Igas kubermangus oli ette nähtud gümnaasium (4-aastase õppeajaga), igas maakonnas kreiskool (3-aastase õppeajaga) ja igas kihelkonnas kihelkonnakool (2-aastase õppeajaga). Madalama astme kooli kursuse lõpetamine andis õiguse astuda järgmise astme kooli. Juriidiliselt pidid need koolid

olema avatud kõikidest seisustest lastele, kuid faktiliselt pääsesid kõrgema astme koolidesse ainult aadli ja jõukama linnakodanluse võsud, kihelkonnakoolid aga, mis pidid teenindama laiemaid rahvahulki, jäid enamasti lihtsalt avamata.

Tartu õpperingkonda kuulus 4 kubermangu: Kuramaa, Liivimaa, Eestimaa ja Ida-Soome (Viiburi), viimane kuni 1812. aastani. 1886. aastal viidi õpperingkonna keskus üle Riiga ja muudeti vastavalt ka õpperingkonna nimetust.

Eestlaste maa-alal olid 1804. aasta koolistatuudi põhjal ette nähtud gümnaasiumid Tallinnas (oli olemas juba varem) ja Tartus; maakonnalinnades loodi pearahvakoolide ja rahvakoolide reorganiseerimise ning juurdeasutamise teel 11 kreiskooli ja 13 kihelkonnakooli (enamasti linnade kirikukoolidena). Kõik need koolid olid saksakeelsed ja balti-saksa kultuuri taimelavaks. Ainult Tallinnas töötas üks vene õppekeelega kreiskool.

1820. aastal loobuti ühtluskooli põhimõttest ja nähti igale seisusele ette oma koolitüüp: aadlile ning jõukamale kodanlusele - gümnaasium, linna keskkihtidele - kreiskool, talurahvale - kihelkonnakool.

Kuna 1804. aasta statuudiga kavandatud koolid allusid otseteed ülikooli koolikomisjonile ja olid suhteliselt sõltumatud rüütelkonna ning kiriku haldusorganitest, hakkasid viimased neile vastu töötama. See vastuolu andis end tunda eriti kihelkonnakoolides - rahvakoolle pidas kohalik aadel ja kirik ainuüksi oma pärusmaaks. Sisuliselt kukkus koolistatuudiga planeeritud kihelkonnakoolide asutamine täiesti läbi.

2. Koolid eesti talurahva lastele.

Kuna 1804. aasta koolireform talurahvakoolide olukorda mingit paranemist ei toonud, siis asusid mõned filantroopiliselt meelestatud pastorid koole rajama omal algatusel. Kõige silmapaistvamaks ürituseks sel alal oli Kanepi pastori

J.Ph. Rothi (1754–1818) poolt 1804.a. asutatud kihelkonnakool poistele. 1811.a. asutas ta kodukihelkonnas analoogilise kooli ka tütarlastele. Neisse koolidesse võeti 12–18a. vanuseid lapsi. 3 päeva nädalas õpiti, 3 tehti tööd (põlütöö, puutöö, korvipunumine, raamatute köitmine, tütarlapsed põimisid õlest kübaraid). Peale lugemise ja kiriklike ainete õpetati ka kirjutamist, aritmeetikat ja geograafiat. Õpetus kestis 3 aastat. J.Ph. Rothi surmaga katkes nende koolide tegevus.

Aastal 1814 asutas Pärnu pastor J.H. Rosenplänter (1782–1846) oma koguduse juurde Eesti Koolmeistrite Kooli, mille kursus oli samuti 3-aastane ja sisaldas ka algõpetuse metoodikat. Siingi tegelesid õpilased õpingute kõrval käsi- ja aiatööga. Kuna kooli ainsaks ülalpidajaks jäi J.H. Rosenplänter, siis piirdus õpilaste arv ainult 4-ga. Peatselt lõpetas kool oma tegevuse. Tööd jätkas mõnevõrra J.H. Rosenplänteri õpilane A. Holter (1798–1851) oma kooliga Saugal, mis töötas 1820. aastast kuni A. Holteri surmani.

Et rahvakooli täielikult isoleerida ülikooli koolikomisjoni ja tsaarivalitsuse muudest organitest, lülitasi mõisnikud ja pastorid seda ala käsitlevad paragrahvid (§ 516, 517) Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadusesse (Eestimaa 1816.a. talurahvaseadus käsitles seda ainult riivamisi paragrahvis 88). Selle seadusega fikseeriti kaheastmeline rahvakool: 3-aastase õppeajaga vallakool ja 2-aastase õppeajaga kihelkonnakool. Mõisakoolide reorganiseerimine vallakoolideks vähendas tunduvalt mõisnike kulutusi nende koolide ülalpidamiseks ja veeretask need vallale, seega talurahvale. Kihelkonnakoolide ülalpidamine jäi selle seaduse järgi ebanääraseks. Igal juhul jäid niihästi valla- kui ka kihelkonnakool sisuliselt täiesti sõltuvateks mõisnikest ja pastoritest. Koolide valitsemiseks loodi kolmekümneandatel aastatel 3-astmeline haldusaparaat: kihelkonna-, maakonna- ja kubermangukoolivalitsus, mis koosnesid mõisnike ja pastore esindajaist. Ainult kihelkonnakoolivalitsuse koosseisu kuulus ka talurahva hulgast valitav koolivanem ja kihelkonnakooliõpetaja.

Talurahvas ja tema vallaomavalitsused olid majanduslikult äärmiselt kehvad, ega suutnud koole materiaalselt kuigi suurel määral toetada. Mõisnike ja pastorite enamik asus aga kuni sajandi keskpaigani seisukohal, et eestlased on sedavõrd arenemisvõimetu rahvas, et tema harimine olevat asjatu vaev. Tallinna saksa soost õpetaja E. Meier kirjutas 1845. aastal "Inland'is", et eestlastele kaasatundmine olevat "rumal sentimentaalsus". Eestlased olevat mongolid, kes oma kultuurialaseid võimeid millegagi pole tõestanud. Nende jaoks koolide asutamine olevat "ahviarmastus". Mõisnik H.A. Bock kirjutas: "Pärisrahvas ärgu tegelgu teda kõlvatuse teele juhtiva lugemisega, vaid õppigu hinge päästvalt paluma ja usinasti töötama." Vallakoolides olevat küllalt ainult katekismuse õpetamisest. Taolisi mõtteavaldusi esines sel ajal väga laialdaselt. Isegi õppekonna kuraator K. Lieven kartis, et kui eestlastele ja lätlastele anda haridus, siis muutuvad nad rahututeks ja rahulolematuteks. Ainult vähesed liberaalsemad mõisnikud ja pastoriid arvasid, et just koolide kaudu on rahvast kõige parem "vagaks" ja kuulekaks teha. Et see neil mõnevõrra õnnestus, seda tõendab pastor H.G. Jannau märkus Laiuse kiriku kroonikas - tänu kooliõpetuse heale korraldusele ei olevat Laiusel ükski talupoeg ühinenud 1841. aastal talurahva ülestõusuga.

Nendel asjaoludel ei parandanud 1816-1819.a. talurahvaseadused koolide olukorda. 1834.a. Liivimaa konsistooriumi poolt kogutud andmed näitavad, et võrreldes 1820. aastal teotsenud mõisakoolidega oli vallakoolide arvus toimunud isegi tagasimineku. Kihelkonnakoole teotses Liivimaa Eesti osas ainult 9, Eestimaal 3-4, Saaremaal 10; õpilaste arv koolides kõikus 10-15 ümber.

Peamiseks kirjaoskuse allikaks jäi kodune õpetus. Kodus õppivad lapsed pidid 4 korda aastas käima koolis õpetajale oma edasijõudmist näitamas. Kooli lõpetanud lapsed pidid kord kuus käima koolis kordusõppusel, et õpitud tarkus enne leerimineku ära ei ununeks.

Linnades elas eestlasi sel ajal veel vähe. Enamik nendest saatis oma lapsed saksakeelsetesse koolidesse ja püüdis ka ise kõigiti sakslastele läheneda, muutudes nn. kadakasaksteks.

Sajandi teisel poolel arenesid kapitalistlikud tootmissuhted Baltikumis kiiresti. Seoses sellega hakkasid mõisnikud maid päriseks müüma ja teorendilt raharendile üle minema. Kuna soodsa konjunkturi tõttu põllumajandussaaduste, eriti lina hinnad olid maailmaturul kõrged, avanes eesti kodanlusel võimalus majanduslikult kiiresti areneda - külas taluperemeheks, linnas kaupmeheks, majaomanikuks, väikeettevõtjaks ja kodanlikuks haritlaseks. Algas ideoloogiline võitlus baltisaksluse vastu. Seda võitlust kandsid rahvuslik ajakirjandus ja ilukirjandus ning rahvuslikud haridusorganisatsioonid, nagu Eesti Kirjameeste Selts (1872-1893), teatriühing "Vanemuine" (asut. 1865) jt. Tehti eeltöid isegi eestikeelse keskkooli (Eesti Aleksandrikooli) asutamiseks, milleks vabatahtlike annetustena koguti üle 100 000 rubla.

Samal ajal tõstis Venemaal pead šovinistlik slavofiilide liikumine, kellele baltisakslus oma separatistlike püüetega oli pinnuks silmas. Slavofiilide mõjul astus tsaarivalitsus rea samme vene poliitilise ja kultuurilise mõju tugevdamiseks Baltikumis. Balti-saksa feodaalidega opositsioonis olev eesti rahvuslik liikumine, eriti selle demokraatlik tiib, suhtus nendesse sammudesse sümpaatiaga, lootes, et sakslaste positsioonide nõrgenemine tuleb kasuks eesti kodanlusele.

Nüüd nägid balti sakslased, kui ekslik oli nende lootus, et eestlased (ja lätlased) jäävad igavesti harimatuteks tööloomadeks, ja kahetsesid, et polnud astunud samme nende saksastamiseks. Tehtud viga arvasid nad võivat veel parandada ja asusid koolide kaudu oma mõju kohalikele rahvastele laiendama.

Nende asjaoludega on seletatav, et uute talurahvasea-

dustega (Liivimaal 1849, Eestimaal 1856) laiendati vallakogukonna õigusi koolide asutamise ja ülalpidamise osas, ning täiendavate määrustega avardati koolide õppekavu, nii et vallakoolideski hakati õpetama kirjutamist, kihelkonnakoolides aga saksa keelt, geograafiat ja looduslugu.

Suureks edusammuks rahvakoolide alal olid Liivimaal 1874.a. ja Eestimaal 1878.a. kehtestatud valla- ja kihelkonnakoolide õppeplaanid, mis nägid juba vallakooliski ette niisuguste "ilmlike" ainete, nagu geograafia, vene keele ja saksa keele õpetamise.

Allpool toome kummalegi koolitüübile ettenähtud õppeplaani.

	Vallakoolid.			Kihelkonnakoolid.	
	I õ.-a.	II õ.-a.	III õ.-a.	IV õ.-a.	V õ.-a.
Usuõpetus	5	5	5	4	4
Emakeel	12	10	8	5	2
Matemaa- tika	6	6	6	5	4
Laulmine	3	3	3	2	2
Võimlemine	3	3	3	2	2
Geograafia	-	2	2	2	2
Ajalugu	-	-	-	2	2
Looduslugu	-	-	-	-	3
Saksa keel	-	-	2	5	6
Vene keel	-	-	2	3	3
Joonista- mine	-	-	-	1	2
Aiatöö	-	-	-	2	2
Kokku	29	29	31	33	34

Uute õppeplaanide juurutamine edenes siiski visalt. Osalt õpetajate ja õpikute puuduse tõttu, osalt aga lihtsalt hoolimatusest ja kartusest talurahvale haridust anda jäid paljudes koolides vene keele ja muude ainete tunnid ära ning endiselt pandi pearõhk usuõpetuse ja kirikulaulu

tuupimisele. 1870.-80. aastate paiku teotses eestlaste maa-alal umbes 1 200 valla- ja 70 kihelkonnakooli kokku umbes 50 000 õpilasega. Õppekeeleks nendes koolides oli enamasti eesti keel, kihelkonnakooli teisel õppeaastal aga saksa keel. Leidus ka selliseid kihelkonnakooli, kus õpetus mõlemas klassis oli saksa keelne. Et eesti noorsugu isoleerida progressiivsest vene kultuurist, selleks tõrjuti vene keele õpetamine üsna tagaplaanile.

Vallakooliõpetajad said oma ettevalmistuse põhiliselt kihelkonnakoolides, kihelkonnakooliõpetajad aga Valgas J. Cimze juhatusel töötanud saksa keelses kihelkonnakooliõpetajate seminaris 1850-1881. Sajandi keskel ja teisel poolel, mil vajadus vallakooliõpetajate järele kasvas, asutati vastavad eestikeelsed seminarid Atastel (1837), Kuudas (1854), Kaarmal (1871), Tartus (1873, nn. Hollmanni seminar). 1878.a. loodi Tartus ka venekeelne algkooliõpetajate seminar.

Õpikutena kasutati peale aabitsate kaua aega mitmesuguseid katekismuse ja piiblilugude väljaandeid. Esimeseks õpikuks sõna otseses mõttes oli endise Tartu kreiskooli õpetaja ja pärastise Vastseliina pastori G. Marpurgi koostatud "Veikenne õppetusse nink luggemise Ramat" (1805), mis sisaldas lugemispalu ja vestlusi loodusloost ja maateadusest, arvutamise algõpetuse ja kirja näidiseid. Teatud väikene elevus, mille 1816.-19.a. talurahvaseadused harriduse alal esile kutsusid, kajastus ka õpikute väljaandmises - ilmusid J.H. Rosenplänteri ja O.W. Masingu aabitsad, lugemikud, arvutamise õpikud jne. 1849.-1856.a. määruste vastukajana ilmus (1852-1861) Põlva pastor J.G. Schwartzi toimetusel 8-köiteline "Koli-ramat", mis sisaldas iseseisvate köidetena grammatika, arvutamise, loodusloo, tervishoiu, geograafia, füüsika ja ajaloo (kahes köites) õpikud. Teos oli kirjutatud üldkirjakeeles, kuid vana kirjaviisi alusel. Need õpikud olid mõeldud peamiselt kihelkonnakoolidele (osalt ka rahvale lihtsalt lugemiseks, nagu Fr. R. Kreutzwaldi kirjutatud tervishoiu õpik). Valla-

koolide jaoks ilmus 1854.a. teine õpikute-seeria - pastor Kõrberi neljakõiteline "Koli-ramat", mis sisaldas arvutamise õpiku, aabitsa ja piiblilood.

Mõlema sarja lehekülgedel pakuti peamiselt usulise sisuga materjale või usuliselt moonutatud ja võltsitud teaduse algmeid. Trükitehniliselt olid nad madalal tasemel.

Sajandi teisel poolel asetleidnud kooliolude paranemine tingis ka uute, paremate õpikute ilmumise. Sel alal etendas juhtivat osa C.R. Jakobson, kes avaldas "Aabitsa" (1867), "Kooli lugemise raamatu" (I jagu 1867, II - 1875, III - 1876), geograafia õpiku (1868) ja saksa keele õpiku (1878). Eriti kõrgel tasemel oli tema lugemiku I osa, millel eesti õppekirjanduse ajalooos on silmapaistev koht. Vastupidi teistele õpikutele näitasid C.R. Jakobsoni kooliraamatud maailma niisugusena, nagu ta on. Nad tõendasid, et maailmas kehtivad mitte jumala tahe ja imed, vaid looduse seadused, mille tunnetamine muudab inimesed valitsejajaks looduse üle. Jakobsoni õpikud aitasid noortel oma ümbrust ja kodumaad tundma õppida, tekitasid neis tahet ja vaimustust elada oma rahva ja kodumaa heaks.

Peale C.R. Jakobsoni kooliraamatute ilmus Eesti Kirjameeste Seltsi toimetusel rida õpikuid eestikeelsetele rahvakoolidele, näit. R. Kallase matemaatika õpikud, J. Kunderi loodusloo õpikud, J. Bergmanni ajaloo õpikud, J. Tülki geomeetria ja füüsika õpikud, A. Grenzsteini "Kooli laulmise raamat" jne.

3. Koolid valitsevate klasside lastele.

Kesk-koolid ja muud rahvakoolist kõrgemad õppeasutused asusid linnades. Õpetus nendes toimus peamiselt saksa, väheses ka vene keeles. Töötava rahva lastele olid nad peaaegu täiesti kättesaamatud. Kui eesti lastel õnnestuski sinna pääseda, siis nad kas saksastusid või venestusid; mõned üksikud, kes oma rahvusele truuks jäid, liitusid eesti rahvusliku liikumisega.

Kõige levinumateks seda laadi õppeasutusteks olid esialgu kreiskoolid - kokku 11. 1804.a. koolistatuudi alusel loodi neid igas maakonnalinnas (Tallinnas 2 - üks vene, teine saksa õppekeelega), õpilaste arv kõikus 1200-1300 ümber. Sajandi teisel poolel kasvas eesti soost õpilaste arv nendes - peamiselt linnakodanluse laste arvel. 70.-80. aastatel reorganiseeriti osa kreiskooli progümnaasiumideks (Pärnu, Kuressaare), teine osa linnakoolideks (1872.a. statuudi alusel). Linnakoolides oli õppekeeleks vene keel.

Täielikke keskkooli oli vaadeldava perioodi algul ainult 3, kuid aja jooksul nende arv kasvas, tõustes 80. aastatel 15-ni. Siia hulka oleme arvanud järgmised koolid:

Kooli nimetus	Asut. aasta	Õppekeel
Tallinna rüütli- ja toomkool	XIII saj.	saksa
" kubermangugümnaasium	1631	"
" Aleksandri gümnaasium	1871	vene
" tütarlastegümnaasium	1881	"
" Peetri reaalkool	1885	saksa
Tartu gümnaasium	1804	"
" erahumanitaargümnaasium	1875	"
" reaalkool	1880	"
" H. Treffneri eragümnaasium	1883	"
Viljandi maagümnaasium	1875	"
Pärnu gümnaasium	1865	"
" tütarlastegümnaasium	1894	vene
Kuressaare gümnaasium	1865	saksa
Narva gümnaasium	1881	vene
" tütarlastegümnaasium	1886	"

Eriline tähtsus meie maa seisukohalt on Tartu ülikooli avamisel 1802. aastal. Pärast Põhjasõda ei kiirustanud balti aadel uue ülikooli asutamisega, vaid eelistas oma poegi saata õppima Saksamaale. Kui 1798.a. keelati vene koda-

nikel õppimine välismaa ülikoolides, muutus oma ülikooli avamine Baltikumis aktuaalseks. Esialgu (Paul I otsusel) pidi ülikool avatama Miiitavis (Jelgavas) sealse Academia Petrinae baasil, kuid Aleksander I otsustas küsimuse Tartu kasuks. Vene valitsuse hoolitsusel arenes Tartu ülikool peagi silmapaistvaks õppeasutuseks, kes on andnud kodumaale rea silmapaistvaid õpetlasi, sealhulgas ka esimesed eesti soost haritlased (K.J. Peterson, Fr.R. Faehlmann, Fr.R. Kreutzwald jt.). Algul oli saksaakeelne Tartu Ülikool baltisaksluse tsitadellikuks, kuid hiljem hakkas seal vene kultuuri osatähtsus kiiresti tõusma. 1828-1838.a. töötas Tartu Ülikooli juures ainukese omasugusena Venemaal, Professorite Instituut, kus valmistati ette õppejõude kõikidele Venemaa ülikoolidele.

Tartus õppivate vene üliõpilaste ja mõningate õppejõudude kaudu imbusid sajandi teisel poolel Eestisse progressiivsed ja revolutsioonilised ideed, algul narodnikliku, hiljem ka marksistliku suunitlusega.

Peale ülikooli töötas Tartus veel teine kõrgem õppeasutus - Veterinaaria Instituut. Mainitud õppeasutus loodi 1848.aastal veterinaariakoolina ja reorganiseeriti instituudiks 1873. aastal. Taolisi instituute oli kogu Venemaal ainult 4, seetõttu oli Tartu asutusel küllaltki suur tähtsus. Õppekeeleks veterinaariakoolis oli saksa keel, instituudis aga vene keel.

Õpetajate ettevalmistamine gümnaasiumidele ja kreiskoolidele toimus ülikoolis, kus selleks otstarbeks oli omaette Õpetajate Instituut (1803-1820), hiljem Pedagoogilis-filoloogiline Seminar (1820-1856).

Õpperingkonna linnades asuvate saksaakeelsete elementaarkoolide õpetajate ettevalmistamiseks asutas Tartu Ülikooli koolikomisjon 1828. aastal Tartus saksaakeelse Elementaarkooliõpetajate Seminari, mille õppekursus kestis 2-3 aastat. Seminari vastuvõtmisel nõuti kreiskooliharidust. Seminari kasvandike hulgas oli eestlasi, sakslasi ja lätlasi. Õpetajateks olid enamasti kas sakslased või saksaastunud

eestlased ja lätlased. Seminar töötas kuni 1889. aastani, mil ta liideti kohaliku venekeelse algkooliõpetajate seminariga.

4. Pedagoogilised ideed.

Bestikeelsete valla- ja kihelkonnakoolide olukorra paranemisega käis kaasas ka eesti rahvusliku pedagoogilise mõtte tekkimine ja arenemine. On oluline märkida, et peaaegu kõik eesti kodanliku rahvusliku liikumise silmapaistvamad tegelased, olgu demokraatlikust, olgu klerikaalsest leerist (Fr. R. Kreutzwald, C.R. Jakobson, J. Kunder, J. Hurt, J.W. Jannsen jt.) on tundnud suurt huvi pedagoogiliste küsimuste vastu ja sel alal mitmesuguses ühenduses viljakaid mõtteid avaldanud. Eriti silmapaistvat osa etendasid eesti pedagoogilise mõtte arengus Fr. R. Kreutzwald, C.R. Jakobson ja J. Kunder.

Fr. R. Kreutzwaldi (1803-1882) pedagoogiliste vaadete hulgas omab kesket kohta tema suur usk hariduse jõusse, võitlus papimeelsuse vastu, rahvusliku ja rahvalähedase kooli nõudmine, töökasvatuse ja loodusteaduste propageerimine.

Kõiki Kreutzwaldi kirjalikke eneseavaldusi erakirjadest kuni rahvaeeposeni "Kalevipoeg" läbib punase niidina nõue, et rahvale tuleb rohkem haridust anda. Koolid - need on Kreutzwaldi arvates "esimeseks, teiseks ja kolmandaks abimeheks ... mis meil kibedasti puuduvad, millest kõik rahva sõbrad ühel meelel peaksid rääkima ja alati meelde tuletama, et edaspidine eluõnn nende küljes seisab", kirjutab ta "Kasulises Kalendris" 1874.a. Ta on veendunud, et kõikidel inimestel on eeldusi hariduse omandamiseks. "Ehk küll annid igas kohas ühesugused ei ole, siiski leiame, et mõistlik kasutamine mitu korda pisukesest kidurast ivast kena võsukeseks kasvatab, kuna teises kohas kõige paremast seemnest midagi ei saa" ("Maailm ja mõnda" II, lk. 62). Sellega astus ta välja balti sakslaste väite vastu, nagu polevat eesti rahvas

suuteline haridust omandama. Hariduse kõige suuremaks vaenlaseks peab Kreutzwaldi rahvahulkade eneste konservatiivsust ja tuimust. Kõige pahandavam on temale, et isegi jõukad talumehed - üha kasvav kulaklik element - koolist ja haridusest peaaegu midagi teada ei taha, vaid oma raha pigemini viinale ohverdavad. "Meie rikkad talupojad on kõige suuremad egoistid ja kurnavad kõik oma vaesemaid naabreid igal viisil, kuna nad neile vilja ja muud ette laenuks annavad, selle aga siis kõige häbematumale marodööri intressiga tagasi nõuavad ... Koputage aga kord katseks säärase maaajõmmi uksele ja küsige, mis ta kooli heaks tahab anda. Ma tahaks kümme ühe vastu kihla vedada: vaevalt poole sellest, mis ta iga aastal viina eest välja annab!" (Kiri J. Hurdale 6. maist 1863).

Võitlus papimeelsuse vastu rahvahariduse alal on kesksemaid teemasid Kreutzwaldi publitsistikas. Ta näitab, et aadli pilli järgi tantsiv vaimulikkond teeb küll näo, nagu oleks tal rahvaharidus südamel, tegelikult aga teeb ta rahvast rumalamaks. Seda tehakse poolharitud ja poolnarride eestlaste kaasabil. Kreutzwald näitab, et ka osa koolmeistreid ise veel tõelise hariduse vastasteks on, pidades peamiseks vaimuvalguseks piiblilugusid ja katekismust. Õpetajad peaksid just need olema, kes oskavad sammu teistest kaugemale astuda, "aga meie eesti koolmeistrid püüavad kõigest väest pimedust peale kasvatada". Eriti pahandab Fr. R. Kreutzwaldi, et osa neist J. V. Jannseni ümber koonduvina oma reaktsioonilisi vaateid ka "Eesti Postimehe" kaudu propageerida püüavad. Kirjas L. Koidulale küsib ta sapiselt: "Kes on see sarviline, kes ennast viimases "Postimehe" numbris julges "koolmeistriks" nimetada? Häda meie vaesele rahvale, kui palju säherdusi härgi koolmeistri nime kannavad! Mina ei kuule tema jutust muud kui: üks kiriku sõnn ammu küla vainul, mis ta iga pühapäeval kantsli pealt oma peaajust tühjendatud pähe tallele on pannud." Kreutzwaldile on selge, et niikaua, kui koolid pastorite võimu alla jäävad, ei ole haridust loota. Ei olevat midagi kah-

julikumat kui pimestatud rahvas pappide käes. Fr.R. Kreutzwaldi lõppotsus kiriku suhtes on täiesti selge ja resoluutne: "Minema kõik papid ja kus kurat kõik pimedusemehed, siis alles võime vaimsetest võitlustest sõna kaasa rääkida! Nii kaua kui päevavargad rahva suursuguste elumahlade kallal imevad, suudab tegudeta kristlus järgmise 1000 aasta jooksul vaevalt rohkem korda saata, kui ta on teinud 2000 aastase mineviku jooksul." (Kiri Koidulale, 1871).

Selleks et kooli pastorite ja mõisnike lõa otsast vabastada, on tarvis, et rahvas ise asuks koolide majanduslikule kindlustamisele. Fr.R. Kreutzwaldi arvates saab kool iseseisvaks alles siis, kui rahvas ta ülalpidamise enda kätte võtab. Nõuda riigivalitsemise ümberkorraldamist nõnda, et riiklik kool oleks ühtlasi rahvalik, demokraatlik - selleni Fr.R. Kreutzwaldi ambitsioonid veel ei ulatunud. Ta näeb ainukest väljapääsu rahva omaabi organiseerimises koolile. Ta pidas seda tol ajal kehtinud seaduste raamides täiesti võimalikuks ja rahva ohvrimeelsusest sõltuvaks.

Haridus, mida Kreutzwald rahvale nõuab, peab olema rahvuslik ja rahvalähedane. Kogu Kreutzwaldi tegevust iseloomustab tõeline rahva aitamine, eestlaste kultuurrahvaks tõstmise püüe. Paljud tema sõnavõttud on suunatud oma rahvuse salgajate - nn. kadakasakslaste vastu. "Ehk mis aitaks saksameistri juures ametitöö õppimine ja isanda nimi, kui niisugune isand maailmahulguse kombel kõrtsist kõrtsi venib, kuni viimane tööga teenitud rahakopikas kõrisõlmest alla läks." Fr.R. Kreutzwald jätkab: ta olevat haritud rahvast palju sagedamini musta maamehe kuue alt leidnud kui hilpharakate isandate seltsist. "Niisuguste isandate kõige suurem õnnetus oli, et nad pisut saksa keelt oskasid tõnkida, mis kui kelk konariku peal edasi jõudis, siiski mehi-kese nina nii kõrgele tõstis, et see enam maakeeli raamatusse ei mahtunud." ("Maailma ja mõnda..." II).

Üheks tähtsamaks rahvaliku kasvatus vahendiks on Fr.R. Kreutzwaldi arvates just rahva enda pärimused, jutud, laulud, eriti "Kalevipoeg". Need aitavad nüüdispõlve ühen-

dada oma vanemate ja esivanemate elutarkusega. Neilt võib noorem põlv ammutada seda "karastavat rahva soola", mis teda aitab karge ja värske hoida kaasaja võitlustes.

Võideldes eesti rahva eneseteadvuse eest, oli Kreutzwaldi taotluseks kasvatada eestlastest samal ajal ustavaid Vene riigi kodanikke, Venemaad kui oma kodumaad armastavaid patrioote. Korduvalt rõhutas ta seda kasu, mis eesti rahvale tähendas kuulumine Vene riigi koosseisu. Kirjas C.R. Jakobsonile kirjutas ta: "Mida enam nüüd, mis Teile niisama hästi teate kui mina, meie sugurahva tõsine armastus Venemaa poole avaldatud saab, seda vähem võivad postisarved ja nende puhujad meile kahju teha." Samas mõttes kirjutas ta 1878. aastal Viru Kalevipoja Seltsile: "Minu suguvennad Virumaal olid ajamärkidest tähele pannud, et teejuht, kes meid paremale ajale talutas, idast tõusis ja Venemaa poole kui sõrmega näitas: Seal tuleb õnnelikum põli."

Vastavalt sellele orientatsioonile ei väsi Kreutzwald nõudmist ja soovitamist, et eesti rahvakoolides ka vene keele õpetamisele ruumi antaks, mis seal kaua aega puudus. Eesti rahvakooli vabastamine saksa ainuvalitsemisest ja vene keele toomine õppeainena valla- ja kihelkonnakoolidesse - see on üks Kreutzwaldi haridusalaseid põhinõudmisi.

Progressiivseks jooneks Kreutzwaldi pedagoogilistes vaadetes on ka see, et ta nõuab õpetamise seostamist tööga. Ta nõuab, et õpilasi rakendataks tööle kooli maal ja kooliaias, et nad õpiksid tundma paremaid põlluharimise võtteid. Ka soovitab ta õpetada lastele kergemaid käsitöid, nagu korvipunumine, suka või võrgu kudumine jne.

Kreutzwaldi sõnavõtte ei piirdu ainult haridus- ja koolipoliitika põhiküsimustega. Ta avaldab imestamisväärset asjatundlikkust ka praktilistes koolitöö küsimustes. Võtame kas või niisuguse asja nagu koolide õppeplaani orientatsioon. Fr.R. Kreutzwald oli juba siis, kui Lääne-Euroopas valitses alles uushumanismi laine ja liialdati klassikaliste keelte õpetamisega, veendunud, et õige õpetus

peab põhinema loodusteadusel. Juba maast-madalast on vaja lapsi õpetada "loodud asju tähele panema ja neid muutmata seadusi tundma õppima, mis igal silmanähtaval asjal põhjuseks seisavad", kirjutab ta. Nagu suured vene filosoofid-materialistidki näeb ta, et loodusteadused oma materialistliku metodoloogiaga moodustavad tõhusa vastukaalu usulis-idealisticule orientatsioonile koolis. "Meie viletsad külakoolid kasvavad pikkamööda katekismusest ja vana testamendi muinasjuttudest välja ja viskavad neile liiga kitsaks jäänud lapsekingad prügihunnikule. Loodusteaduste hele valgus leiab oma kiirtele ka meie juurde sissepääsu", kirjutab ta L. Koidulale.

On huvitav märkida, et Kreutzwald, kelle juures mitmes muus küsimuses on tunda hingesugulust J.H. Pestalozziga (kuivõrd siin on tegemist otseste mõjustustega, vajab veel selgitamist), selles küsimuses ületab viimase oma progressiivsusest ja läheneb klassikalise vane pedagoogika seisukohtadele, mis olid tolle aja kohta kõige eesrindlikumad maailmas.

On loomulik, et loodusteadusliku orientatsiooniga koolis on tähtis koht ka maateadusel. Selle õpetamisel soovitab Kreutzwald lähtuda just lapse kodu ja kooli ümbruse tundmaõppimisest ja alles seejärel minna järk-järgult kaugemale. Ühtlasi kriipsutab ta alla koduloo ja kodumaa tundmise õpiku koostamise vajadust. Praegu, mil kodulooline printsiip nõukogude koolis täit tunnustust leidnud, on Kreutzwaldi eespool toodud mõtted meile täiesti lähedased ja omased.

Kreutzwaldi teeneks on, et ta aitas purustada iganenud pärisorjuslike suhteid ning nende vaimset pealisehitust. See võitlus lähendas teda teistele suurtele kodanlikele pedagoogidele (J.H. Pestalozzi, K.D. Ušinski), kes samuti võitluses feodalismi iganditega rajasid uut, tookord progressiivset kodanlikku pedagoogikat.

Fr.R. Kreutzwaldi kõrval on teiseks silmapaistvaks eesti rahva valgustajaks-demokraadiks C.R. Jakobson (1841-1882).

Jakobson sai pedagoogilise hariduse Valga seminaris (J. Cimze juhatusel), teotses mõne aja kihelkonnakooliõpetajana Tormas ja keskkooli saksa keele õpetajana Peterburis. See tugevdas Jakobsoni huvi pedagoogiliste küsimuste vastu, mida märkame juba tema esimestes kirjutistes "Eesti Postimehes", eriti aga tema toimetusel ilmunud "Sakalas".

Jakobsoni pedagoogilised vaated on väga lähedased Kreutzwaldi omadele. Neid mõlemaid ühendas võitlus feodalismi iganädaste vastu, võitlus mõisnike ja pastorite omavoli ning rahva pimeduses hoidmise poliitika vastu.

Tõelise valgustajana usub Jakobson kasvatuse piiramatutesse võimalustesse. Ta usub, et mõistus mitte mingil kindlal ajal lapse pähe ei tule, vaid juba "esimesest elutunnist saadik idanema ja kasvama hakkab ja selle algava mõistusega võib kasvataja teha nõnda, kuda potsepp saviga." Oma poliitilises võitluses asetab Jakobson suuri lootusi kasvatusele. Sellest sõltub tunduval määral rahva tulevik. Eesti noortest tuleb kasvatada oma maad ja rahvast armastavad inimesed, kes võitlevad rahva õiguste, õnne ja vabaduse eest. Jakobson nägi inimese ülimat õnne ühtekuuluvuses rahvaga, rahva teenimises. "Nii palju, kui teiste tuluks elatakse, nii palju armastatakse ja elatakse. Kui ma teisi õnnelikuks teen, siis olen ma ise kõige õnnelikum", kirjutas ta L. Suburgile. Ta uskus, et eesti rahvas on täis elujõudu, et kasvatuse abil on võimalik tema elu õnnelikuks teha. Ta naeris pastorite üle, kes lubasid rahvale tasuna maapealsete kannatuste eest õnnelikku elu taevariigis. "Nagu Teie teate, ei usu mina mitte neid ennemuistseid jutte nõtrade hingede jaoks. Aga ma usun, et inimene selle maailma võib enda jaoks taevariigiks teha", jätkas ta samas kirjas L. Suburgile. Peamiseks kasvatajaks pidas Jakobson kooli ja sellepärast nõudis ta lakkamatult paremat hoolitsemist koolide eest. Artiklis "Kust tuleb, et praegu nii palju varguse pattu meie maal leida on", näitab Jakobson, et heade koolide puudusel rahvas pimeduses elab ja kergesti kõlbeliselt libastub. Kui tahame ühiskonda terveks ravida, siis peame asutama häid koole.

Jakobson nõudis emakeelset ja rahvalähedast haridust. Laste kasvatamine peab toimuma rahva tahte, soovide ja püüete kohaselt. Kasvatuse eesmärgi ja sisu küsimused tuleb lahendada rahva huvidest, tema arenemise huvidest lähtudes. Vastavalt sellele peab ka kooli juhtimine ja valitsemine olema rahva enda asi. Ta mõõnis, et riik tunneb huvi koolide vastu, kuid arvas, et riik juhtigu kooli üldiselt, ärgu segagu end nende igapäevastesse asjadesse. Veel vähem salilis ta pastorite vahelesegamist kooliellu. Laste kasvatamine olgu üldrahvalik üritus - koolitöö juhtimine ja õpetajate valimine peab olema rahva käes. "Võtab ... meie rahvas kord jo ise oma koolitallitusest osa, siis saab ka meie koolidele pea uus aeg tulema", kirjutas ta aastal 1870 "Eesti Postimehes". Kuid rahvas ei saa lahendada õppe- ja kasvatustöö konkreetseid üksikküsimusi - see jäägu õpetajate asjaks. "Igaühele saagu oma õigus: niihästi koolmeistritele oma kooli seespidiistes seadmistes, kui ka vallale, kes koolisi üleval peab, kooli välispidises valitsemises." Iga kogukond valigu ise endale koolivanemad, kellel on koolmeistri ametisse võtmise õigus. Ta piitsutas teravalt ja korduvalt eesti tookordsete koolide rahvavastast suunda, mille määrasid pastorid ja mõisnikud. Ta ironiseeris, et meie maa koolid on sellised, nagu valmistataks neis usuteaduse professoreid ette ja õpetus toimub saksa keeles, "nagu meie hobused ja lehmad mõne aasta pärast enam eesti keelt ei mõista". Lapsed õpivad koolis küll Palestiina jõgesid ja mägesid tundma, oma kodumaast ei kuule nad aga koolis midagi. Nad on palju paremini informeeritud nendest lehmadest, mis vaarao unes nägi, kui oma kodutalu karjast. Jakobson näitas oma kirjutistes, et emakeel on rahva kalleim pärandus. See on põlvkondi ühendav lüli, allikas, mille kaudu õpilased tunnetavad rahva elu ja kultuuri. "Kes oma lapsele tema esimest kooliõpetust võeras keeles laseb anda, see surmab oma last ihu ja hinge poolest", kirjutas Jakobson "Sakalas" (1878). Õppetöö võeras keeles viib selleni, et laps koolis midagi ei õpi ja et õppimine temale vastumeelseks muutub.

Nagu kõik valgustajad, nii nõudis ka Jakobson, et lastele antaks tõesti teaduslikku haridust, et kooliõpetus vabastaks usulistest võltsingutest ja pearõhk pandaks loodusteaduste õpetamisele. Jakobson tõi oma kirjutistes esile, kuidas mõisnikud ja pastoriid, kelle mõjuvõimule koolid alulisid, mõistsid karmilt hukka õpetajate katsed avardada õppetöö sisu. Nad püüdsid õppetööd piirata ainult lugemise õpetamisega, et talupojad saaksid lugeda kiriklikke raamatuid, mis vähendaks nende vastuha'kamise vaimu. Õpetajateks olid sagedasti köstrid, eriti kihelkonnakoolides. Lastele teaduste õpetamine neid ei huvitanud. Sellepärast nõudis Jakobson õpetajatele ajakohast ettevalmistust seminarides. Näidendis "Artur ja Anna" ütleb ta kooliõpetaja Torba suu kaudu, et mõisnikud ja pastoriid nägid looduslooo õpetamises materialismi propagandat, ajaloo õpetamises aga mässuliste ideede levitamist. Selletõttu ei jäänud rahvakooliõpetajal midagi muud õpetamiseks kui piiblilood ja katekismus. Paljude konkreetsete faktide najal paljastas Jakobson oma artiklites tookordse kooli moonutatud sisu. Oma lugemike kaudu levitas ta õpilaste hulgas loodusteaduslikke, geograafilisi ja ajaloolisi teadmisi, pannes erilist rõhku oma kodumaa tundmisele. Ta oli sel alal isegi järjekindlam kui näiteks K. Ušinski oma lugemikes, mis ilmusid enam-vähem samal ajal. Jakobson ise ütleb lugemiku kohta, et "see on üks vägev luud, kelle ees pappidel oma taignaga kinnitust ei saa olema".

Jakobson nõudis, et lastes kasvatataks tööarmastust ja tööoskust. Ta taunis niisugust kooli, mis kasvatab rahvast võõrdunud "härراسmehi". Talurahva lapsed tuleb kasvatada tööinimesteks, kes oskavad oma majapidamist korraldada teaduse viimase sõna kohaselt. Ta nõudis Soome eeskujul kutsekoolide asutamist, kus õpetataks põllumajandust, karjandust, piimandust jms. Need koolid peaksid olema seotud sellekohaste õppemajanditega. Jakobsonil oligi kavatsus Kurgjal niisugune piimanduskool asutada. Ta asus isegi hoonet ehitama, kuid rahapuudusel jäi see pooleli.

Noorsoo kõlbelise kasvatuse huvides pidas Jakobson väga tähtsaks noorsoo vaba aja kultuurset sisustamist, sest kõrtsid ja tegevusetus teevad noortele palju kahju. Ta rõhutas, et oma põhiloomult on noorsugu hea, et rahva elu tuleb mõistlikult korraldada: organiseerida hariduslikke üritusi, laulukoore, mänguringe, avada raamatukogusid jms.

Jakobson eitas kasvatuses kehalist karistust. Tõsi küll, 1878.a. avaldas ta "Sakalas" R. Kallase artikli, kus peeti kehalist karistust koolis lubatavaks, kuid kahe järgmise numbri juhtkirjades, mis tõenäoliselt Jakobsoni enda kirjutatud, mõistis ta kehalise karistuse hukka ja osutas, et see on seotud rahva rõhumise ja pimestamisega kiriku poolt. Kirjeldanud kehaliste karistuste rakendamist, öeldakse "Sakala" juhtkirjas: "Seda lugu kuuldes kipub iga inimese süda lõhkema; seal on nüüd vill, mis ihunuhtluse seemne kül-vajad lõikavad."

Jakobson võitles lakkamatult õpetajate õigusliku ja majandusliku olukorra parandamise eest. Juba oma esimestes artiklites "Eesti Postimehes" juhtis ta tähelepanu õpetajate haletsemisväärsele olukorrale, kuna nende töötasu võrdsus karjuse omaga. 1871. aastal, ajutiselt Tallinnas asudes, tegi ta katsed üle-eestimaalist kooliõpetajate seltsi asutada, kuid ametivõimud ei andnud selleks luba. Umbes samal ajal kerkis päevakorda Eesti Kirjameeste Seltsi asutamine. Nüüd võitles Jakobson kõigiti selle eest, et juhtiv osa seltsis jääks õpetajate kätte ja et seltsi esimeheks oleks tingimata õpetaja. "Sakalas" paljastas ta pastoreite ja mõisnike poolt õpetajatele tehtavat ülekohut ja astus välja õpetajate kaitseks. Selle tagajärjel toetas enamik õpetajaid Jakobsoni ja tema poliitikat.

Silmapaistev koht eesti pedagoogilise mõtte ajaloos on ka Juhan Kunderil (1852-1888). Lõpetanud Tartu õpetajate seminari (Hollmanni seminari), töötas Kunder mõnda aega kreiskooliõpetajana Rakveres, sealt siirdus ta algul Kaasani ülikooli, pärast Peterburi õpetajate instituuti oma haridust täiendama, sest tal oli reaalseid väljavaa-

teid Eesti Aleksandrikooli direktori kohale saamiseks. Ootamatu surm lõpetas varakult ta elu. Reas artiklites (ilmunud peamiselt ajakirjas "Meelejahutaja") käsitles Kunder kasvatusküsimumsi: laste karistamist, laste tundmaõppimist, emakeele õpetamist koolis jne. Ta koostas esimese eesti kirjanduse ajaloo õpiku ("Eesti vanemad laulikud"), parandas ja täiendas Jakobsoni lugemiku I osa ja rikastas eesti lastekirjandust eesti muinasjuttude koguga ning rea algupäraste lastejuttudega. Kunderi suurim teene seisneb aga siiski loodusõpetuse propageerimises ja loodusloo õpikute koostamises valla- ja kihelkonnakoolidele. Loodusloo õpetamise metoodika probleeme käsitles ta Eesti Kirjameeste Seltsis peetud kõnes ja oma loodusloo õpiku ("Looduse õpetus" I-III, 1877-1885) eessõnas. Kunder oli innukas loodusteaduste propageerija; ta andis välja populaarteadusliku teose "Maakera elu ja olu" (1878) ja avaldas loodusteaduslikke kirjutisi ajakirjanduses. Kooli- ja kasvatusküsimumsi käsitles Kunder ka oma ilukirjanduslikes teostes, eriti näidendis "Kingu Laos" (1890).

Nagu nägime, tegid Eesti kool ja pedagoogiline mõte 19. sajandi teisel poolel silmapaistvaid edusamme. See on täiesti ootuspärane: senikaua kui kodanlus peab võitlust feodalismi iganditega, on ta progressiivne ja hoolitseb oma rahvuskaaslaste hariduse eest. Ka eesti kodanlusele oli selge, et kui ta tahab baltisaksluse mõju alt vabaneda, peab ta hoolitsema mitte ainult oma majandusliku iseseisvuse vaid ka haridustaseme tõusu eest. Seejuures ei tohi aga unustada, et sellest haridusest sai osa esmajoones kodanluse enda noorsugu. Talurahva majandusliku kihistumise tagajärjel tekkinud maaproletariaadi noorele põlvkonnale niisamuti nagu linnatööliste lastelegi osutus see enamasti kättesaamatuks.

III. EESTI KOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE IMPERIALISMI JA KODANLIK-DEMOKRAATLIKE REVOLUTSIOONIDE AJAJÄRGUL.

1. 80. aastate reformid hariduse alal.¹

Kaheksakümnendatel aastatel elas noor eesti kodanlus üle esimese majanduskriisi, mis heitis sünet varju ka rahvusliku liikumise tõusuaaja üritustele. Põllumajandussaaduste hindade languse tõttu maailmaturul laostusid paljud taluomanikud ning osa nendega seotud linnakodanlusest. Kiirenes sotsiaalse diferentseerumise protsess maal, tuues kaasa kehvtalurahva proletariseerumise.

1881.a. rahvaloenduse andmeil elas maal 891 mõisnikku, 47 420 suurtalupidajat, 57 301 väikemaapidajat, 17 387 popsi, 138 768 talusulast ja 47 216 mõisatöölislit (kaasa arvatud perekonnaliikmeid). Sajandi lõpuks muutusid paljud väikemaapidajad ja mõned suurperemehedki sulasteks või siirdusid linna.

Eesti suurtalunikud (kulakud) liituvad ühiste majanduslike huvide tõttu veelgi tihedamini balti-saksa ülemkihi ja tsaari-vene ametnikega; popsid, sulased ja mõisatöölised leiavad aga liitlase Tallinna, Narva jm. suurte tehaste asutamise tagajärjel kiiresti kasvavas eesti-vene proletariaadis. Nendega liitub ka osa haritlasi, tunnetades oma kuuluvust töörahva ridadesse. Üheskoos minnakse vastu 1905. aasta revolutsioonile.

---

¹ Kuigi 80. aastate reformid ei kuulu otseselt imperialismiajastusse Venemaal, vaatleme neid siiski käesolevas lõigus, kuna nendega algas uus ajajärg Eesti kooliolude arengus.

Samal ajal intensiivistub ääremaadel tsaarivalitsuse venestuspoliitika. Kui balti sakslastel oli siiani õnnestunud mitmesuguste võtetega oma privileege hariduse alal säilitada, siis nüüd valmistus tsaarivalitsus järsuks rünnakuks. See oli seda põhjendatum, et innustatuna Bismarcki-aegse Saksamaa imperialistlikust poliitikast olid balti sakslased hakanud üha sagedamini kõnelema oma ühtekuuluvusest saksa "emamaaga".

1885. aastal allutati kõik Baltimaade koolid, mis siiani olid arenenud kohaliku "Balti erikorra" alusel, ülevenemaalisele rahvahariduse ministeeriumile ja kehtestati siin samad eeskirjad, mis kehtisid mujal Vene riigis. 1887.a. kuulutati kõikides koolides õppekeeleks vene keel, ainult vallakoolides võis õppetöö kahel esimesel õppeaastal toimuda laste emakeeles. Kuigi tsarism rikkus sellega rahva elementaarseid õigusi emakeelsele haridusele, ei puudunud sellel sammul ka oma progressiivne külg: lõigati läbi sajandeid valitsenud balti-saksa kitsad provintsiaalsed ja klerikaalsed traditsioonid ning avati eesti noorsoole tee vene rahva rikkaliku ja progressiivsete traditsioonidega kultuuri juurde.

Koolide kontrollimiseks loodi 1887.a. rahvakoolide direktorite (kubermangu kohta üks) ja inspektorite ametikohad. Sellega likvideeriti küll pastorite võim kooli üle (kuigi XIX sajandi 30. aastatel loodud koolivalitsemisorganid jäid vormiliselt jõesse), kuid tsaarivalitsus määras nendele ametikohtadele kohalikke keeli mittevaldavaid ametnikke, kes asusid teostama brutaalset ümberrahvustamise poliitikat ning koolist välja rookima kõiki isevalitsusele vastuvõtmataid ideid.

Balti sakslased - mõisnikud ja pastorid - reageerisid nendele tsaarivalitsuse sammudele boikotiga, s.t. loobusid igasugusest toetusest vene õppekeelele üleläänud koolidele ning asusid nende võimuses olevaid koole (kihelkonnakoolid, saksa erakoolid) sulgema.

Balti-saksa publitsistid ja nende jälgedes ka kodanli-

kud eesti ajaloolased on püüdnud tõestada, nagu oleksid 1885-1887.a. reformid toonud kaasa eesti rahva haridustaseme silmapaistva languse. Tõsi küll, luteriusuliste maarahvakoolide osatähtsus vähenes nende reformide tagajärjel, kuid nende asemele asutati nn. ministeeriumikooli, kreeka-õigeusu kihelkonnakooli jne., nii et üldkokkuvõttes õpilaste arv siiski suurenes. Kui 1886.a. Riia õppekonna 3 kubermangus oli 3007 kooli 132 877 õpilasega, siis oli 1904.a. kooli 2977 ja õpilasi nendes 157 935, seega 19% rohkem. 1911. aastal töötas eestlaste maa-alal 1646 rahvakooli 74 873 õpilasega ja 38 keskkooli 10 674 õpilasega.

2. Tsaarivalitsuse hariduspoliitika üldsuund.

Laiadest rahvahulkadest isoleeritud ja ainult käputäiele mõisnikele ning suurkapitalistide klikile tuginev tsaarivalitsus kartis palju kramplikumalt kui Lääne-Euroopa kodanlikud valitsused hariduse tungimist rahva hulka ning tegi kõik võimaliku selle pidurdamiseks. "Niisugust metsikut maad, kus rahvahulgad oleksid hariduse, valguse ja teadmiste poolest niivõrd paljaks röövitud - niisugust maad ei ole peale Venemaa enam ainsatki jäänud", kirjutas V.I. Lenin 1913. aastal.¹ Kui võrrelda tsaari-Venemaa peamisi haridustaseme näitajaid (1910.a. seisuga) teiste suurriikide samasuguste näitajatega, siis saame üsna trööstitu pildi (vt. tabel lk. 42).

Eriti innukalt teostasid reaktsioonilist hariduspoliitikat haridusministrid N. Švarz (1908-1910) ja L. Kasso (1910-1915) ning nende jälgedes ka Riia õppekonna kuraator A. Štšerbakov. Nende ametisoleku ajal tugevnes koolide bürokraatlik juhtimine. Õpetajate ja õpilaste üle teostatav järelevalve muutus intensiivsemaks, isegi kooli aineringide

---

¹ V.I. Lenin. Teosed. 20 kd., lk. 116.

tööd piirati. Õpilastel keelati ilma kooli juhtkonna loata külastada teatreid, kontserte, kinosid, loenguid. Tartus piirati õpilastel (1916.a.) isegi uisutee kasutamist. Õpilasi heideti iga väiksema süüteo eest koolist välja.

R i i k	Õpilasi	Õpilaste % elanikkon- nast	Koolikulud (rubla- des) 1 õpil.koh- 1 ela- ta niku kohta
Ameerika Ühendriigid	17560175	19,4	63,30 8,90
Inglismaa	6060000	17,4	35,26 6,04
Saksamaa	10224000	17,0	24,34 4,10
Prantsus- maa	5600000	14,2	23,84 2,80
Venemaa	6180510	3,8	14,69 0,56

Eesti keele õigusi koolis piirati veelgi enam kui esialgsed (1887.a.) määrad ette nägid. Erilist agarust näitasid sel alal üles mõned reaktsoonilised kooliülemused. Tallinna rahvakoolide inspektor Tihhomirov kirjutas avameelselt: "Meie ülesandeks on saavutada lähema paarikümne aasta jooksul selline olukord, kus vene keel on muutunud juba rahva igapäevaseks kõnekeeleks ja kogu õppetöö võib toimuda vene rahvusest õpetajate juhtimisel esimesest koolipäevast alates vene keeles".

Mingit kooliskäimise kohustust ei olnud. Riigiduumale esitati küll mitmel korral seaduse-eelnõusid koolikohustuse kehtestamiseks, kuid ikka lükati need tagasi.

Reaktiooni kantsiks olid mõisnikud. Nad läksid oma innukuses isegi kaugemale tsaarivõimusest endast ja avaldasid sellele survet, kui see olukorra sunnil mõnikord oli valmis tegema mõõndusi kodanluse haridustootlustele. Näit.

1911.a. peetud vene mõisnike kongressil rünnati tsaarivalitsuse "liiga liberaalset" hariduspoliitikat. "Sotsialismi mikroobid" olevat koolis pununud endale sooja pesa. Vene mõisnikest ei jäänud reaktsoonilises ässitustöös maha ka nende balti-saksa kolleegid, hoolimata sellest et tsaaribürokraatia mitmeti piiras nende õigusi koolide juhtimisel. Liivimaa mõisnike maapäev nõudis 1909. aastal, et kogu õppe- ja kasvatustöö koolides kindlustaks isevalitsuslikku korda, tugevdaks rahva usulisi ning kõlbelisi arusaamasid ning hoiaks teda eemal rahvavaenulikest, revolutsioonilistest, anarhistlikest ja sotsiaaldemokraatlikest mõjudest ning klassivaenule üleskihutamisest.

Eesti kodanlus teeskles mõnikord küll opositsiooni tsaarivalitsusega, kuid jäi kriitilistel puhkudel, nagu näit. 1905.-1907.a. revolutsiooni ajal, tsarismile siiski ustavaks, vaatamata sellele, et viimane ta õigusi tunduvalt piiras. Ka hariduspoliitikas ei olnud eesti kodanlusel omaette programmi, välja arvatud õppekeele küsimus. Kodanlus nõudis emakeelset õpetust algkoolis ja õigust eestikeelsete erakeskkoolide asutamiseks.

Eesti töötav rahvas võitles tsarismi vastu käsikäes vene proletariaadiga ka kooli alal. Võitlus saavutas haripunkti 1905.-1907.a. revolutsioonis. Demokraatlikus ajakirjanduses ja rahvakoosolekutel nõuti tasuta emakeelset õpetust, koolikohustuse kehtestamist algkooli ulatuses, usuõpetuse kaotamist kooli õppeplaanist, lastevanemate ja õpetajate õiguste laiendamist kooli juhtimisel, senise keeruka koolisüsteemi asendamist 3-astmelise ühtluskooliga jne.

Paljude koolide. eriti algkoolide revolutsiooniliselt meelestatud õpetajad asusid neid nõudmisi ka realiseerima: nad läksid üle emakeeles õpetamisele, jätsid usuõpetuse tunnid andmata, korraldasid lastevanemate ja õpilaste koosolekuid jne. Rohkesti õpetajaid võttis koos töötava rahvaga osa relvastatud ülestõusust.

Revolutsiooniliste jõudude survele oli tsaarivalitsus sunnitud tegema mõningaid järeleandmisi: algkoolides lubati

jälle kahel esimesel õppeaastal õpetada eesti keeles, anti luba asutada eestikeelseid erakooli, laiendati õpetajate õigusi jne. Nii väikesed kui need järeleandmised olidki, võeti nad pärast revolutsiooni mahasurumist enamikus jälle tagasi ja asuti teostama endisest veelgi reaktsoonilisemat hariduspoliitikat.

Venemaa tehniline ja majanduslik mahajäämus, milles osaliselt oli süüdi senine hariduspoliitika, ilmnes Esimeses maailmasõjas. Seepärast oli tsaar sunnitud 1915.a. kodanlike erakondade pealekäämisel kutsuma haridusministriks liberaalse kodanluse esindaja P. Ignatjevi. Viimane töötas välja koolireformi kava, mille kohaselt pidi algkool muutuma 4-klassiliseks ja järk-järgult kohustuslikuks. Algkooli lähendamiseks elule soovitati seal õpetada alandust, loodust, tööõpetust jms. Algkoolile pidi järgnema 4-klassiline kõrgem algkool. Keskkool pidi selle kava kohaselt koosnema 3-klassilisest nooremast ja 4-klassilisest vanemast astmest, õpetus nooremal astmel oleks langenud ühte kõrgema algkooli 3-s esimeses klassis antava õpetusega, nii et kõrgema algkooli 3-nda klassi lõpetajad oleksid pääsenud keskkooli vanemale astmele. Keskkooli vanem aste nähti ette 3-harulise-na: klassikalise, humanitaar- ja reaalgümnaasiumina. Eksamid ja õpilaste teadmiste hindamine numbritega kavatseti koolis ära jätta.

P. Ignatjev ei jõudnud oma plaanide realiseerimisele asuda. Ta vallandati 1916.a. lõpul reaktsooniliste jõudude surveel. Sellega oli koolireformi kavale kriips peale tõmmatud.

Hoolimata mitmesugustest rahvuslikest ja muudest tõketest, mis eesti lastele hariduse saamisel tehti, olid haridusolud eestlaste maa-alal siiski paremad kui mujal tsaaririigis. Teatavasti saavutasid eestlased juba XIX sajandi lõpul võrdlemisi kõrge kirjaoskuse taseme (1897.a. rahvaloenduse andmeil 96,2%). Õpilaste arv 100 elaniku kohta oli 1911.a. Liivimaal 6,53, Eestimaal - 6,17, Venemaa kõige eesrindlikumas, Moskva õppekonnas aga ainult 5,39, Venemaal

tervikuna 3,8. Ka ruumide ja õppeabinõude poolest olid koolid Eestis paremas olukorras kui Moskva õppekonnas. Koolikulud ühe õpilase kohta olid Liivimaal 15,4 rbl., Eestimaal 15,2 rbl. Iga elaniku kohta tuli koolikulusid Balti kubermangudes 0,94 rbl.

3. Algharidus.

Alghariduse põhilülideks vaadeldaval perioodil olid valla-, kihelkonna- ja ministeeriumikoolid.

Endisest poolfeodaalsest kiriku ripatsist arenes vallakool vaadeldaval perioodil riiklikult organiseeritud kodanlikuks algkooliks. Eesti vallakoolid olid põhiliselt 3-aastase õppeajaga ning mõeldud 10-13-aastastele lastele. Enamikus koolides õpiti kõik kolm õppeaastat koos üheainsa õpetaja juhtimisel. Õpetus oli küll maksuta, kuid sellel pärast lahkus enamik lapsi koolist selle kursust lõpetamata. 1907.a. lõpetas Eestimaa kubermangus kooli 4279 last, lahkus enne lõpetamist 4364 last; 1915.a. oli lõpetajaid 3960 ja enne lõpetamist lahkunuid 4330. Umbes samasugune oli lõpetajate ja mittelõpetajate suhe ka Liivimaal. Koolist enneaegse lahkumise põhjuseks oli vanemate majanduslik kehvus ja asjaolu, et paljud lapsed ei suutnud kahe esimese õppeaasta jooksul vene keelt sedavõrd omandada, et järgmistel aastatel kõiki aineid vene keeles õppida.

Vallakoolides kehtis alljärgnev õppeplaan:

	Tundide arv		
	1. õ.-a.	2. õ.-a.	3. õ.-a.
Usuõpetus	6	6	6
Vene keel	8	8	8
Arvakeel	6	5	5
Aritmeetika	6	6	6
Geograafia	-	2	2
Ilukiri	2	2	2
Laulmine	3	3	3
Kokku	31	32	32

Hulk kooliealisi lapsi jäi üldse ilma kooliharidusest: Eestimaa kubermangus 29%, Liivimaal 20,2%. Põhjuseks oli ka koolide vähesus, eriti linnades, kus igal aastal hulk lapsi ruumipuudusel koolide uste taha jäid. Veelgi kehvemaks muutusid kooliolud Esimese maailmasõja ajal, mil paljud õpetajad sõjaväkke kutsuti ja koolid õpetajate puudusel seisma jäid. Tartumaal näiteks ei töötanud 1916.-1917. õppeaastal 29% koolidest.

Lõuna- ja Lääne-Eestis ning saartel olid kaunis laialt levinud kreeka-õigeusu koolid. Need jagunesid abikoolideks ja kihelkonnakoolideks. Abikoolides kestis õppeaeg 2 aastat (1. ja 2. õppeaasta) ja nad asusid laiali mööda külasid. Õpetajateks olid siin enamasti vähese haridusega salmilauljad. Osa abikoolide lõpetajaist astus kihelkonnakooli kolmandasse klassi. Kreeka-õigeusu kihelkonnakoolid olid enamasti 4-aastase (harva ka 5-aastase) õppeajaga. Õpetuse andjateks olid seal enamasti preestrid. Õppetasemelt olid need koolid vallakoolidega enam-vähem võrdsed, vaatamata aasta võrra pikemale õppeajale.

Teise astme kool (pärast vallakooli) oli luteriusu kihelkonnakool, kus õppetöö kestis 2-3 aastat. Kuna õpetus nendes oli maksuline ja nõudis vanematelt muidki kulusid, kujunesid nad talurahva kesk- ja jõukamate kihtide laste koolideks.

Uue rahvakooli tüübina hakati vaadeldaval perioodil asutama nn. ministeeriumikooli. Need olid otseselt haridusministeeriumi ülalpidamisel ja kohalikest kiriku- ning omavalitsusorganitest sõltumatud. Enamikus olid nad 5-aastase õppeajaga kaheklassilised koolid, kus esimene klass hõlmas 1., 2. ja 3. õppeaasta, teine klass - 4. ja 5. õppeaasta. Õppetase nendes koolides oli kõrgem kui kihelkonnakoolides, selletõttu suhtusid demokraatlikud ringkonnad nendesse koolidesse pooldavalt. Bolševistlik ajaleht "Kiir" (1912, nr. 3) kirjutas, et ministeeriumikool on koht, kus mõnigi kehvem laps hariduse suudab omandada. Eesti kodanlus ja luteriusu pastorid suhtusid nendesse koolidesse vaenulikult. "Meie oleme ikka ministeeriumikoolide vastu olnud... sellepärast,

et ministeeriumikool mitte täielikult kohalikkude elanikkude meelevalda all ei seisa", kirjutas kodanluse ajaleht "Postimees" (1911, nr. 240).

5-aastase ministeeriumikooli õppeplaani oli järgmine:

Õppeained	Tundide arv ja õppeaastad					Kokku
	1	2	3	4	5	
Usuõpetus	4	4	4	2	2	16
Vene keel	10	8	8	8	8	42
Eesti keel	5	4	4	2	2	17
Aritmeetika	5	6	6	4	4	25
Geomeetria	-	-	-	2	2	4
Geograafia	-	3	3	3	3	12
Ajalugu	-	-	2	4	4	10
Looduslugu	-	-	-	2	2	4
Joonistamine	1	2	2	2	2	9
Laulmine	2	2	2	2	2	10
Ilukiri	1	-	-	-	-	1
Võimlemine (poistele)						
Käsitöö (tütarl.)	2	2	2	2	2	10
Kokku	30	31	33	33	33	160

Linnades teetsenud algkoolid olid enamasti 4-aastase õppeajaga. Kõrvuti linnaomavalitsuste poolt ülalpeetavate koolidega oli siin suurel hulgal erakoole, kirikukoole, vabrikukoole, mis õpetasemelt üksteisest palju ei erinenud.

Kõik loetletud rahvakooli tüübid olid ümmikkoolid, mille lõpetajad ei saanud haridust kõrgemates koolides jätkata.

Omamoodi vahelülilik alg- ja keskkoolide vahel olid linnakoolid (end. kreiskoolid). 1912. aastal reorganiseeriti nad 4-aastase õppeajaga kõrgemateks algkoolideks, kuhu võeti vastu 4-klassiliste algkoolide lõpetajaid; kõrgema algkooli lõpetajatel polnud enam otsest edasipääsu gümnaasiumi. Nende koolide asutamiseks tuli valitsus vastu linnakodanike kesk-

kihtidele, püüdes ühtlasi ära hoida, et nende lapsed ei "risustaks" gümnaasiumi.

1911.a. kooliloenduse andmetel oli Eestis rahvakoole järgmiselt:

Koolitüübid	Koole	Õpilasi
Valla- ja mõisakoole	996	34 171
Kreeka-õigeusu abi- ja kihelkonnakoole	320	10 692
Linna- ja kroonualgkoole	58	5 527
Vabriku-, era- ja raud-teealgkoole	97	7 768
Kihelkonna- ja kiriku-koole (luteriusu)	62	4 175
Ministeeriumikoole	80	7 936
Linnakoole ja neile vastavaid erakoole	33	4 504
Kokku		74 773

Õpetajaid algkoolidele valmistasid ette seminarid, kus õppeaeg oli 4 aastat. Vastu võeti isikuid, kellel oli vähemalt ministeeriumikoolile vastav haridus. Niisugune seminar töötas Tartus. 1912. aastal asutati seminar ka Rakverre, mis vaadeldaval perioodil suutis anda ainult paar lendu. Kavatsusel oli naisõpetajate seminari asutamine Võrru.

Kuna seminarid ei suutnud anda vajalikul määral algkooliõpetajaid, kutsuti nende ettevalmistamiseks ellu pedagoogilised klassid naisgümnaasiumide ja mõningate kihelkonnaning ministeeriumikoolide juures. Ka linnakoolide juures töötasid pedagoogilised kursused. Suur hulk õpetajaid omandas kutse vastava eksami sooritamise teel eksternina.

Linnakoolide õpetajaid valmistati ette 3-aastase kursusega õpetajate instituutides, kuhu võeti noormehi, kes olid lõpetanud õpetajate seminari või linnakooli. Tartus asutati selline instituut 1914. aastal; sinna võeti igal aastal vastu 20 õpilast (esimeste lõpetajate hulgas oli ainult 4 eestlast).

4. Keskharidus.

Keskkoolide eest hoolitses tsaarivalitsus tunduvalt enam kui algkoolide eest. Õppisid ju seal peamiselt mõisnike ja kõrgemate ametnike lapsed. Ülevenemaalise statistika järgi kulutati ühe gümnaasiumiõpilase kohta 160 rubla aastas. Et laiade töötavate hulkade lapsed ei pääseks kõrgema hariduse juurde, selleks võttis tsaarivalitsus tarvitusele rea tõkkeabinõusid (võistluseksamid, kõrge õppemaks jms.). Haridusminister I. Deljanov (minister aastatel 1882-1897) keelas ametliku ringkirjaga keskkoolidesse võtta "kutsarite, toapoiste, kokkade, vürtspoodnike jms. lapsi". Ühe ema palvekirjale, milles see anus toetust poja koolitamiseks, vastas tsaar Nikolai II: "Talumats, aga ronib gümnaasiumi!" Isegi kodanlus kurtis, et koolide vähesus ja õppemaksu kallidus teevad keskhariduse omandamise laiadele rahvahulkadele täiesti võimatuks ("Postimees", 1913.a., nr. 149).

Rahva hulgas oli saksa ja vene rahvusest elanike arv suhteliselt väike, kuid keskkoolides oli nende laste osatähtsus võrratult suurem. 1912.-1913. õppeaastal oli Eestimaa kubermangu keskkoolides:

eesti rahvusest õpilasi	1723	ehk	38,5%
saksa " "	1601	"	35,8"
vene " "	866	"	19,3"
teistest " "	280	"	6,4"

Lõuna-Eesti keskkoolides oli eestlaste erikaal vaidi suurem, kuid võrreldes rahvastiku koosseisuga ikkagi väike.

Keskkoolide põhitüübiks oli poeglaste gümnaasium; ta jäi oma olemasolu lõpuni põhiliselt klassikaliseks kooliks: ladina keele õppimine algas suhteliselt suure tundide arvuga juba III klassist, kreeka keele õppimine IV klassist. Pärast 1905. aastat, eriti aga 1915.-1916.a. loobuti osas gümnaasiumides kreeka keele õpetamisest, kuid see ei muutnud oluliselt selle koolitüübi eluvõõrast ilmet.

Reaalkoolid ja kommertskoolid teenisid peamiselt kodanluse huve - seal pandi suuremat rõhku loodusteaduslikele ainetele ja uutele võõrkeeltele, mille tundmist oli vaja tööstuses ja kaubanduses.

Tütarlapsed said keskhariduse peamiselt tütarlaste gümnaasiumides, mille üldhariduslik tase oli madalam poeglaste gümnaasiumi omast.¹

Vastuvõtt kõikidesse keskkoolidesse toimus eksamitega. Sisseastujad olid 10-11-aastased lapsed, kes vastava ettevalmistuse olid saanud kas kodus või ettevalmistusklassides (2-3 klassi). Vastuvõtueksam kujunes rangeks võistluseks, sest alati oli keskkooli astuda soovijaid rohkem kui vastuvõetavaid (1913.a. soovis näiteks Tallinna poeglaste gümnaasiumi astuda 612 last; nendest võeti vastu ainult 226).

Pärast 1905. aastat kasvas keskkoolide arv Eestis suhteliselt kiiresti. 1907.a. oli 25 kooli 6610 õpilasega, 1914.a. aga juba 38 kooli 10 879 õpilasega. Koolitüüpide järgi jagunesid need koolid järgmiselt:

Poeglaste riiklikud ja eragümnaasiumid	11 kooli	3972 õp.
Reaalkoole	3 "	1020 "
Tütarlaste riiklikud ja eragümnaasiumid	24 "	5887 "

1905.a. revolutsiooni surve all andis tsaarivalitsus loa asutada emakeelseid erakoole. Selle võimaluse kasutas eesti kodanlus otsekohe ära. Ta avas Tartus 1906. aastal eestikeelse tütarlaste keskkooli, väiksemates linnades 3 progümnaasiumi (Viljandi progümnaasium oli kujunemas täielikuks keskkooliks) ja kümnekond alg- ning kihelkonnakooli. Mis eesmärki need koolid teenisid, selgub Tartu eestikeelse keskkooli direktori P. Põllu sõnadest hariduspäeval Tartus

¹ Kuna Eesti keskkoolide õppeplaanid olid kindlaks määratud ülevenemaaliste korraldustega, ei erinenud nad oluliselt vene keskkoolide omadest, viimaste kohta leidub andmeid pedagoogika ajaloo õpikutes. Ruumi säästmiseks meie neid siin ei too.

(1909.a.): "Meie teeme keskkooli heaks tööd selles teadmis-
ses, et need jõukamate vanemate lapsed, keda meie harime,
mitte kõige halvemad ei ole. Katsed näitavad, et seltskond-
liselt kõrgemal järjel seisvate vanemate lapsed ka vaimli-
selt enam edasi jõuavad. Meie võime neist siis kahtlemata
töötajaid ja haridusekandjaid loota, kui meie neid õiges-
ti kasvatame".

Sellegipärast tuleb eestikeelsete erakoolide asutamist
ajavahemikul 1906–1917 pidada progressiivseks sammuks, kuna
need koolid kujunesid eesti õpetajaskonna keskusteks ja
panid aluse eestikeelsele õppekirjandusele koos teadusliku
terminoloogiaga, mis Oktoobrirevolutsiooni päevil kergendas
üleminekut eestikeelsele õpetamisele kõikides koolides.

5. Kõrgem haridus.

Tartu ülikool töötas vaadeldaval perioodil (alates
1889.a.) venekeelse õppeasutusena ja tõusis pärast ajutist
kriisi, mille tekitas saksa professorite demonstratiivne
lahkumine, kui õppekeeleks määrati vene keel, üheks silma-
paistvamaks ülikooliks Venemaal. 1915.a. oli ülikoolis 5
teaduskonda, 59 professorit, 1 dotsent, 30 eradotsenti ja
64 mitmesugust abiõppejõudu; õppejõudude hulgas olid nüüd
ka mõned eestlased. Üliõpilaste arv oli samal ajal 2755,
sealhulgas umbes 300 eestlast.

Kuna eesti rahvuslikke teadusi (eesti keel, eesti kir-
jandus, eesti ajalugu) ülikoolis ei õpetatud, siis siirdus
asa eesti noori õppima Helsingi ülikooli, kus nende aladega
tutvumiseks oli rohkem võimalusi.

Naisi tsaariaegsesse ülikooli ei võetud (vabakuulaja-
teks võeti neid 1911.a. alates). Arstiteaduse professor
M. Rostovtsev asutas 1908.aastal Tartus eraülikooli arsti-
teaduskonna ja matemaatika–loodusteaduskonnaga. Sellesse
ülikooli võeti ka naisi, kes seal moodustasidki enamuse.
Õppijate koguarv tõusis 1911.–1912. õppeaastal selles üli-
koolis 587-ni.

Samal 1908. aastal asutas teine Tartu professor A. Jassinski kõrgemad ajaloo-keeleteaduslikud naiskursused. Kuna neid eraõppeasutusi peeti ülal peamiselt õppemaksust laekuvate rahadega, siis nõudis seal õppimine väga suuri kulutusi ja oli kättesaadav ainult jõukamale kihile. Kui Veebruarirevolutsioon avas ülikoolide uksed ka naistele, kadus vajadus eraülikoolide järele.

Tegevust jätkas ka Tartu Veterinaaria Instituut.

Seega oli väikeses Tartu linnas tervelt 4 kõrgemat õppeasutust!

6. Pedagoogiline mõte.

Tsaari-Venemaa ametlikus pedagoogikas domineeris reakt-sioonilise monarhistlik-klerikaalse kasvatuselise idee, mille kanajaks olid mõisnikud ja papid. Kuna Eestis rahvaslikku mõisnikeklassi peagu polnud, puudus sellisel pedagoogikal kandepind. Vene koolibürokraatia püüdis reakt-sioonilisi pedagoogilisi ideid Eestiski juurutada. Rahvakoolide di-rektorite ja inspektorite, keskkoolide ja seminaride direk-torite algatusel asutati Tallinnas, Tartus ja Pärnus küll pedagoogilised ühingu, kuid nende tegevus piirdus peami-selt kursuste korraldamisega kutseta õpetajatele. Teatud katse reakt-sioonilist pedagoogikat põhjendada tegi Daugav-pilsi õpetajate seminari direktor A. Šestov, kes 1916. aastal avaldas Tartus teose "Научная педагогика и русская шко-ла ", milles teadusliku pedagoogika pähe pakuti reakt-sioo-nilist idealismi ja müstitsismi. Ehkki raamatule andis oma õnnistuse tookordne Tartu ülikooli rektor, tuntud monar-hist ja herbartlane V. Aleksejev ja M. Kampmaa seda "Posti-mehes" üksikasjaliselt ümber jutustama ruttas, jäi selle mõju üsna tühi, seda enam, et J. Sarv sellele "Posti-mehes" kohe vastulöögi andis.

Eesti pedagoogilisele mõttele andsid vaadeldaval peri-oodil ilme liberaalse kodanluse ideed. Eesti kodanluse ha-

ridusprogrammis oli kesksel kohal emakeelse hariduse nõue. Selle põhjendamiseks kulutas kodanlik ajakirjandus palju energiat. Koos emakeelse kooliga nõuti ka rahvuslikku haridust ja kasvatust. Eesti kodanliku pedagoogika kõige silmapaistvam esindaja P. Põld (1878-1930) kirjutas selle kohta: "Meie tahame et meie oma rahvas saaks meie hariduspüüete aluseks... Meie oma teadus, oma kirjandus ja kunst, oma usuelu, oma tööstus ja kaubandus, oma tehnika, oma õigusline kord (peab) aluspinna moodustama, milles meie noorsugu kasvab ja mille kaudu ta võõrad kultuuriollused, mida meil väga palju tuleb omandada, tõeliselt enese olemisega assimileerib. Omad kooliõpetajad, omad lastevanemate kogud, omad lapsed - kõik koos omas koolikogukonnas, elustatud ühistest aadetest ja püüetest, kõidetud ühiste rahvussidemetega - see on, mida meie elusse viiduna näha igatseme."

Ei ole kahtlust, et kodanlus nii ülepingutatult oma haridust rõhutades mõtles kõigepealt oma kasumitele, mida ta lootis saada majanduselu võtmepositsioonide ja kõrgepalgaliste ametikohtade hõivamisega saksa ja vene kapitalistidelt.

Rahvuslikult koolilt lootis kodanlus, et see aitab tuimestada töötava rahva klassiteadvust. "Päevalehe" arvates (1907.a., nr. 191) on rahvuslike tuhumuste kultiveerimine parim abinõu "ilmakodanliku sotsiaaldemokraatia" vastu võitlemisel. Ka pastor J. Kerg püüdis "Eesti kultuura" I-s tõestada, et varanduse ja seisuse vahed ei ärritavatki inimesi üksteise vastu nii kangesti vihale kui rumaluhked kombed, äraiganenud eelarvamused, kõrk suhtumine madalamalseisvatesse. "Siin on pääpõhjus, miks ka meie juures sotsiaallikumised ootamata kiirusega ja ägedusega lahti pahvatasid." Kasvatus pidavat sisendama noortesse rahvusliku ühtsuse tunnet.

"Ühiskondliku kodurahu" kasvatamise huvides pooldas kodanlus ühtluskooli. P. Põld arvas, et "lapsed ei tunne, kui neid on õieti kasvatatud, seisusevahesid ja seda vahet ei tohi nendele ka mitte kooli läbi külge kasvatada...."

Lapsed peavad endid kõik ühe rahva ühesuguste liikmetena tundma".

Kodanluse ühtluskooli nõue piirdus kuni Veebruarirevolutsioonini ainult algharidusega. Sellele järgnevad kooliastmed pidid seisuste järele diferentseeruma.

Kodanluse sotsiaalpoliitilistele huvidele vastas ka tööõpetuse lülitamine kooli õppeplaani. Küllap eesti kodanlus mõtles samuti nagu prantsuse kodanluse esindaja J. Ferry, kes juba XIX sajandi 80. aastatel ütles, et "maailmaturul võidab see, kes kõige esimesena viib käsitöö kooli". Käsitööõpetuse kaudu lootis kodanlus saada osavamaid töökäsi, väikekodanlus lootis aga kodutöönduse arendamise teel piken-dada oma eluiga võistluses masinalise suurtootmisega. Tööõpetuse propageerimise ja põhjendamise tegeles Eestis eriti C.H. Nyggol (1851-1927) tuginedes seejuures XX sajandi alguse saksa pedagoogide (A. Fabst, F. Gansberg, H. Scharrelmann jt.) kogemustele.

Üldiselt jäi eesti kodanluse pedagoogiline ideestik vaadeldaval perioodil Fr. Herbarti ja tema mõttekaaslaste poolt põhjendatud alustele.

Väikekodanliku reformpedagoogika ideed, mis sel ajal Saksamaal ja Venemaal üsna tugevasti vohasid, ei kajastunud eesti pedagoogilises teoorias veel peaaegu üldse. P. Põllu mõningates mõtteavaldustes võib märgata sugemeid H. Gaudigi töökoollipedagoogikast, kuid neidki üsna tagasihoidlikult. Nn. "vaba kasvatus" teooria suhtes oli ta eitaval seisukohal.

Töölisklassi pedagoogiline ideestik tungis Eestisse peamiselt J. Anvelt (1884-1937) ja teiste eesti bolševike kirjutiste kaudu. Juhtivatest eesti bolševikest olid mitmed varem ise olnud õpetajateks ega kaotanud ka hiljem huvi pedagoogiliste küsimuste vastu. Nad paljastasid tsaarivalitsuse ja eesti kodanluse rahvavaenulikkude hariduspoliitikat ja näitasid, et töölisklassi haridustaseme tõus saab võimalikuks alles siis, kui kukutatakse ekspluataatorlike klasside võim. Näd näitasid, kuivõrd võlts ja silmakirjalik on kodanluse

loosung "hariduse erapooletusest", maksuta koolist ja emakeelsest õpetusest. Eriti ägedalt ründasid nad kiriku pimestamispoliitikat ja usuõpetust koolis. Nad kutsusid töölisi üles ka tsaarivalitsuse tingimustes omaalgatuse korras oma haridusliku taseme tõstmisele ja sellekohaste organisatsioonide loomisele. Nende peamiseks häälekandjaks kujunes Narvas ilmuv ajaleht "Kiir". Suureks abiks olid neile seejuures V.I. Lenini ja N. Krupskaja rahvaharidusalased kirjutised ning ajalehe "Pravda" artiklid, mis ilmusid umbes samal ajal ühenduses I ülevenemaalise rahvahariduse kongressiga 1913. aastal.

IV. EESTI KOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE OKTOOBRI- REVOLUTSIOONI ETTEVALMISTAMISE JA LÄBIVIIMISE AJAJÄRGUL.

Kasutades Veebruarirevolutsiooniga saavutatud vabadusi, ruttas eesti kodanlus oma haridusosalast organisatsiooni kindlustama ja täiendama. Otsekohe elavnes Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltside ja haridusseltside tegevus. Lisaks nendele organiseerusid õpetajad suuremates keskustes omaette ühinguteks, mis 27. mail 1917.a. Eesti Õpetajate Keskliiduks ühinesid. Kuigi viimatimainitud organisatsioonid püüdsid olla kogu eesti õpetajaskonna koondisteks, seisid nad sisuliselt ometi kodanluse poolel, mis ilmnes eriti pärast nõukogude võimu kehtestamist.

Eesti kodanluse tookordsed hariduspoliitilised ideaalid olid näiliselt suhteliselt progressiivsed. Nõuti üldist kohustuslikku maksuta õpetust, emakeelset kooli ja sugupoolte võrdoiguslikkust hariduse suhtes. Isegi ilmliku kooli nõude tagasitõrjumisel oli tookorane kodanlus võralemisi leplik. Niisugust nähet võib seletada sellega, et kodanlus ei tahtnud alla jääda võistluses bolševikega töötava rahva laiade hulkade poolehoidu pärast. Sellepärast püüti end maskeerida kõlavate ja progressiivsete nõudmistega. Niipea, kui eesti kodanlusel õnnestus kapitalistlike välis-riikide abiga oma poliitilist ja majanduslikku võimu lõplikult kindlustada, loobus ta oma radikaalitsevast fraseoloogiast ega teinud midagi oma esialgsete demokraatlike nõudmiste realiseerimiseks.

Koolisüsteemi ülesehituse kohta ei kujunenud eesti kodanlusel sellel perioodil ühist seisukohta. Ühed pooldasid 3-astmelist ühtluskooli, mille I astmeks on 4-kl. algkool, II astmeks 4-kl. kõrgem algkool ja III astmeks 3-4-kl. kesk-kool. Teised, peamiselt Tallinna Õpetajate Seltsi juhtkond,

pooldasid 6-7-klassilist algkooli, millele järgneks 5-klassiline keskkool.

Oma plaanidest ei viinud kodanlus kahe revolutsiooni vahepeal peaaegu midagi ellu, ehkki riigiaparaat oli tema käes. 1. juulil 1917.a. tuli kokku Eestimaa kubermangu (mille alla nüüd kuulus ka Põhja-Liivimaa) ajutine maanõukogu, mis kujundas Maavalitsuse. Viimase juures oli ka haridusosakond, mille tegevus aga kooli ellu sügavamaid jälgi ei jätanud.

Kõige enam pinget tekitas üleminek emakeelsele koolile. Venemaa Ajutine Valitsus oli kaua aega vähemusrahvuste emakeelse kooli vastu. Alles 13. sept. saadi luba algkoolides emakeelsele õpetusele üle minna; keskkoolid pidid endiselt venekeelseteks jääma. Mõnes kohas, näit. Tallinnas, mindi õpetajate endi algatusel ka keskkoolides üle emakeelsele õpetusele, mida soodustas bolševike mõju ülekaal linnavalitsuses.

Teiseks akuutsemaks küsimuseks oli usuõpetuse asend koolis. Paljud progressiivsed õpetajad jätsid juba 1917.a. kevadel usuõpetuse tunnid andmata. Kohati, kus usuõpetust andsid pastorid, ei lasknud õpetajad, lastevanemad ja õpilased neid kooli. Hommikupalvused jäid paljudes koolides ära. Sellegipärast ei nõustunud Maavalitsuse haridusosakond, mille eesotsas oli tuntud usuõpetuse pooldaja P. Põld, koostama õppeplaani ilma usuõpetuseta. Kuna usuõpetusega õppeplaani aga oleksid põrganud progressiivsete ringkondade tuheva opositsiooni vastu, siis eelistas ta õppeplaanidega viivitada. Selle tagajärjel nurjus töötava rahva lootus, et 1917/18. õppeaastat võib alustada juba uues, ümberkorraldatud demokraatlikus koolis.

Tsaarivõimu kukutamise tulemusena kättevõidetud soodustusi kasutas ka töötav rahvas eesotsas oma karastatud juhi - bolševike parteiga. Selle partei ja tema ajakirjanduse üheks võitlusülesandeks oli tõesti demokraatliku, nõukoguliku kooli kujundamine Eestis. Paljud maatameeste jm. töötava rahva koosolekud võtsid kahe revolutsiooni vahepeal selle kohta

otsuseid vastu. 1917.a. suvel (juulis-augustis) toimusid Eestis linnaomavalitsuste organite valimised. Bolševikud läksid nendele valimistele kindla programmiga, mis nägi ette ka koolielu ümberkorraldamise, näit. kohustusliku ja ilmliku õpetuse, mis oleks seotud mitmekülgse tootva tööga, eelkooliasutuste asutamise, õpilastele maksuta eine, õppeabinõude, riiete ja jalatsite andmise jne. Tallinnas, kus bolševikud said kõige enam häält, asuski linnavalitsus neid nõudmisi osaliselt täitma.

Pärast seda kui võim läks Eestimaa Töörahma ja Sõjaväelaste Nõukogu kätte, loodi selle Täitevkomitee juurde esmalt haridusosakond, pärast töörahva koolivalitsus eesotsas tuntud progressiivse koolitegelase Artur Vallneriga (1887-1937). A. Vallner oli lõpetanud Peterburi ülikooli ja teotsenud sealsetes keskkoolides õpetajana. Ta paistis juba esimesel eesti õpetajate kongressil (7.-9. apr. 1917.a.) silma usuõpetuse vastasena. Esialgu läks ta küll kaasa kodanliku tööerakonnaga ja laskis end selle esindajana isegi kodanliku maanõukogu esimeheks valida. Pettunud kodanlike erakondade tegevuses, liitus ta pärast Oktoobripöört bolševikega ja kujunes üheks silmapaistvamaks nõukogude kooli eest võitlejaks Eestis. Tema sulest ilmusid esimesed eestikeelsed teosed marksistliku pedagoogika kohta. Pärast kodusõja lõppu oli ta Leningradi ülikoolis ja Herzeni-nim. pedagoogilises instituudis pedagoogikaproffessoriks.

Kontakti tihendamiseks õpetajate hulkadega kutsus Eestimaa Töörahma ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee 28.-30. dets. 1917.a. Tallinna kokku eesti õpetajate kongressi. See kongress asus täiesti nõukogulikele positsioonidele ja võttis vastu rea otsuseid kooli ümberkorraldamise kohta. Kongressil valiti ka õpetajate täitevkomitee (esimees J. Tauts) ja otsustati hakata välja andma oma häälekandjat, ajakirja "Eesti Kool". Viimane kujunes A. Vallneri toimetusel soliidseks pedagoogiliseks ajakirjaks, millest Eesti territooriumil ilmus 1918.a. nr. 1-2 ja 3-4;

nr. 5. kuni 13-ni ilmus mainitud ajakiri Petrogradis.

Koostöös õpetajate täitevkomiteega tegi Eesti Tööraha Koolivalitsus 1918.a. jaanuari- ja veebruarikuu jooksul ära suure töö koolielu ümberkorraldamisel. Keelati usuõpetuse õpetamine ja palvuste pidamine koolides, kehtestati emakeelne õpetamine kõikides koolides, asuti koolieelse kasvatusel asutuste organiseerimisele jne. Õpetajate ettevalmistamiseks otsustati reorganiseerida Rakvere Õpetajate Seminar. Koolide juhtimist demokratiseeriti, laiendades pedagoogikanõukogu õigusi ja nähes nende koosseisus ette tööraha kohaliku nõukogu esinduse. Kavatsusel oli veelgi ulatuslikum koolide reorganiseerimine: kõikide koolide riigistamine, uute õppeplaanide ja programmide kehtestamine, koolisüsteemi ümberkorraldamine jne., kuid selle teostamisele tõmbas kriipsu peale veebruari lõpul alanud Saksa okupatsioon.

Kommunistliku kasvatusel teostamisele aitasid kaasa ka töölisnoorte organisatsioonid, mis olid asutatud bolševike juhtimisel 1917.a. suvest alates. Esimene nendest - "Tallinna Sotsiaaldemokraatlik Noorte Klubi" loodi Tallinna parteiorganisatsiooni juurde mais 1917.a. Augustis-septembris loodi ka Narvas, Tartus, Haapsalus, Kundas ja mujal samasugused organisatsioonid. 4.-5. veebr. 1918.a. peeti Tallinnas nende ühingute kongress, kus 25 saadikuga oli esindatud umbes 2000 organiseeritud noort. Kongressil otsustati asutada Põhja-Balti Kommunistliku Noorsoo Liit.

Mainitud noorteorganisatsioonid arendasid elavat kultuuritööd ja poliitilist kasvatustööd noorsoo hulgas. Nende ridadest, eriti Tallinna ühingust, kasvas välja palju silmapaistvaid revolutsioonilisi võitlejaid, kommunistliku partei juhtivaid tegelasi.

Saksa okupatsioonivõimud tühistasid kõik nõukogude võimu korraldused ja asusid koolide kaudu eesti noorsugu saksastama. Hulk tööraha paremaid poegi mõrvati või vangistati, teised taandusid võideldes Nõukogude Venemaale, kust nad pärast Saksa monarhismi kokkuvarisemist novembris

1918.a. alustasid võitlust kodumaa vabastamiseks. Lühike aja vabastati suurem osa Eestist ja loodi Eesti Tööraha Kommune.

Kommuuni koolivalitsus esotsas A. Vallneriga asus taastama nõukogude võimu saavutusi hariduse alal. Usuõpetuse õpetamine lõpetati uuesti, õppemaks kaotati, õpetus muudeti emakeelseks jne. Asutati rida uusi koole.

Teatavasti õnnestus eesti kodanlusel välismaiste imperialistide abiga Eestis ajutiselt oma võim kindlustada ja luua oma kodanlik vabariik.

V. KOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE KODANLIKUS EESTIS.

1. Kodanluse hariduspoliitika üldsuund.

Kodanliku Eesti nagu iga teise kodanliku riigi hariduspoliitikat iseloomustas vastuolulisus. Ühelt poolt vajas kapitalistlik tööstus, põllumajandus ja kaubandus haritud tööjõudu, teiselt poolt aga kartis kodanlus töötavale rahvale haridust anda, kuna see oleks süvendanud tema klassiteadlikkust.

Kodanlikus Eestis suurendas vajadust haritud tööjõu järele esialgu ka asjaolu, et tsaarivalitsuse tingimustes oli oma rahvusliku haritlaskonna kasvamine pidurdatud; olemasolevatestki haritlastest hukkus osa I maailmasõjas ja kodusõjas, osa emigreerus Nõukogude Venemaale. Kodanlik riigiaparaat vajas aga suurel hulgal haritud ametnikke, arste, juriste, õpetajaid jt. Niiviisi tekkis kodanliku vabariigi esimestel aastatel teatud "haridusejoovastus", hariduse hüpertroopia.

Isolatsioon, millesse Eesti majandus sattus, olles kunstlikult eraldunud Venemaast, kust Eesti oli saanud toorainet ja kuhu turustanud tööstussaadusi, kutsus esile kriisiolukorra Eesti majanduses, mis eriti teravnes ülemaailmse majanduskriisi ajal kahekümnendate aastate lõpul

ja kolmekümnendate algul. See asjaolu pidurdas haritud tööjõu rakendamist materiaalse tootmise sfääris. Pika-peale said täidetud ka ametikohad, riigiaparaadi koondamine majanduskriisi aastail sundis isegi olemasolevaid ametnikke vallandama. Niiviisi tekkis nn. haritlaste üleproduktsoon, mis ajendas valitsust senist koolisüsteemi lammutama ja keskkoolide võrku drakooniliselt koondama. Tarvituselevõetud abinõud kitsendasid töötava rahva laste pääsu hariduse juurde. Sisuliselt muutis kodanlus kooli täiel määral oma klassipoliitika tööriistaks.

Kuna eesti kodanluse rahvuslik ideoloogia oli kodanliku vabariigi algusperioodil alles nõrk, siis püüti seda kõrgemates koolides ja keskkoolis kunstlikult forsseerida. See toimus võitluses marksistlike ja muude progressiivsete ideedega, mis Oktoobrirevolutsiooni ja Nõukogude Liidu otseste naabruse tõttu eesti rahvas üsna tugevatena edasi elasid. Selleks kasutati niisuguseid õppeaineid, nagu usuõpetus, kodanikuõpetus ja ajalugu, ning usulisi ja militaristlikke noorsoo-organisatsioone.

Kriti suure järjekindlusega püüdis kodanlus ehitada vahemüüri eesti ja vene rahva vahele. Levitati põlgust ja vaenu vene rahva ja tema kultuuri vastu. Koolides lõpetati vene keele õpetamine, et tõkestada kasvava generatsiooni ligipääsu vene kultuurile.

Seevastu kummardati kodanliku Lääne kultuuri ees. Kodanluse enda ridades puudus üksmeel, kas orienteeruda anglo-ameerika või saksa kultuurile; vastavalt sellele asetati ka koolides kord inglise, kord saksa keel esikohale, kuni lõppeks lahkkelid lahendati mõlemate keelte võrdõigustamisega: iga kool valis ise, kumba keelt ta esimese võõrkeelena õpetas. Kodanliku vabariigi lõpuaastail asutati Tallinnas välistaise kapitali abiga mitu eri tüüpi keskkooli, nagu inglise kolledž, prantsuse lütseum jt., mis kujunesid puhtal kujul vastava lääneriigi kultuuri taimelavadeks. Seal õppisid peamiselt kodanluse "koorekihi" lapsed.

Kodanliku vabariigi algusaastail, mil kodanlus, kartes

Oktoobrirevolutsiooni päevil töötava rahva hulgas üldiseks muutunud revolutsioonilist meelsust, teeskles mõningal määral demokraatlikkust, rajati koolisüsteem ühtluskooli põhimõttele, kuid pärast 1934.a. riigipööret, mil kodanlus tundis end juba küllalt tugevana, loobuti nendest vähestestki demokraatia sugemetest.

Loomulikult ei saanud töötav rahvas niisuguse olukorraga leppida ja alustas Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel võitlust kodanliku koolipoliitika vastu. Partei I kongressil novembris 1920.a. vastuvõetud partei programmis öeldi: "Noorsoo kasvatus eesmärk on kasvavat põlve kehaliselt ja vaimselt kokkukõlas ette valmistada kommunistilise korra kõrgete ideaalide teostamiseks... Hariduse omandamist tuleb võimaldada kõigele töörahvale kõige laiemates piirides algharidusest ülikoolini." Nõuti, et kasvatustöö oleks vaba igasugusest usu ja kiriku mõjust ning kodanliku korra orjastavatest eelarvamustest.

Selle programmi alusel peeti võitlust kodanluse poolt oma eesmärkide maskeerimiseks püstitatud "kooli erapooletuse" loosungi vastu ja kodanluse klassipoliitika paljastamiseks hariduse alal. Tööks noorsoo hulgas loodi 1920.a. legaalne üle-Eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing, mis as Kommunistliku Internatsionaali platvormil. Pärast selle ühingu rüüstamist ja sulgemist kodanliku riigivõimu poolt loodi 1921.a. põrandaalune Eestimaa Kommunistlik Noorsooüh Nende ühingute silmapaistvateks aktivistideks olid J. Lauristin, J. Kreuks, A. Vaarmann (Vaarandi), O. Sepre, V. Klementi jt. Nendel organisatsioonidel oli laialdane kõlapind töötava ja õppiva noorsoo ridades.

Eestimaa Kommunistliku Partei konverentsil 1929.a. arutati uuesti kooli- ja hariduspoliitikat. Mõisteti hukka töörahva laste eemaletõrjumine koolidest, noorsoo kasvatarne natsionalismi ja militarismi vaimus. Sellel konverentsil vastuvõetud uues programmis nähti ette: "Võitlus töörahva laste kooliskäimise tõeliku võimaldamise eest linnas ja maal (maksuta õpetus, õpperaamatute, riiete ja jalanõu

ning sooja toidu andmine kõigile lastele ilma tasuta, kuna kulud kaetakse osalt riigi ja omavalitsuse poolt, osalt jõukamatele vanematele pealepandavate maksude teel). Võitlus usuõpetuse väljaajamise eest koolidest ja täieliku ilmaliku (teadusele rajatud) kooli eest." Sellel konverentsil rõhutati eriti vajadust intensiivistada tööd koolinoorsoo hulgas, et teda kodanlikest mõjudest isoleerida ja tööraha poole võita. Nende nõudmistega mindi III Riigikogu valimistele (1929.a.).

Töötava rahva võitlus reaktsioonilise kodanliku hariduspoliitika vastu valmistas pinda tõeliselt demokraatliku kooli ehitamisele pärast 1940.a. juunipööret.

2. Algharidus.

1920.a. kehtestatud seaduse kohaselt oli algkool 6-klassiline ja moodustas ühtluskooli esimese astme. Õppimine algkoolis oli kohustuslik alates 8. (esialgu 7.) eluaastast kuni koolikursuse lõpetamiseni või 16-aastaseks saamiseni. 1934.a. alandati koolikohustuse vanusepiiri 14. eluaastale. Selle tagajärjel lahkus 41,2% lapsi (1939.a.) algkoolist kursust lõpetamata. Kuigi seadus nägi ette 6-klassilise algkooli kohustuslikuks muutmise alles 1930. aastaks, toimus see enamikus maakondades tunduvalt varem. Algkool oli emakeelne ja õppimine seal maksuta. Kehvematele õpilastele pidi riigi poolt toetust antama, ent seda said niivõrd vähesed, et suur hulk lapsi (1922/23. õppeaastal 5213 last) vae- suse pärast koolis käia ei saanud.

1934.a. rahvaloenduse andmeil polnud 7,4% rahvastikust üldse koolis käinud, pooliku algharidusega oli 26,2% ja täieliku algharidusega 52,6% rahvast.

Kirjaoskamataid oli 1922. aastal 10,9%, 1934.a. 3,9% rahva üldarvust.

Esialgse seaduse järgi oli algkool ilma usuõpetuseta, kuid 1923.a. muudeti rahvahääletuse teel seadust ja hakati

algkoolis ka usuõpetust õpetama (fakultatiivse ainena).

Koolimajad olid nigelad. 1922/23. õppeaasta andmeil oli koolimajade hulgas häid 9,9%, rahuldavaid 51% ja täiesti kõlbamatuid 39,1%. Olukord ei paranenud nimetamisväärselt kogu kodanliku vabariigi kestuse jooksul.

Algkoolide arv oli järgmine:

<u>Õppeaasta</u>	<u>Koole</u>	<u>Õpilasi</u>	<u>Õpetajaid</u>
1920/21	1493	114 178	2943
1924/25	1369	119 955	3924
1931/32	1269	109 000	3355
1939/40	1193	104 985	3846

Iga 1000 elaniku kohta tuli 1931.a. 98 algkooliõpilast, 1939.a. ainult 94.

Ühe õpetaja juhatusel töötavaid algkooli klassikomplekte oli 1931/32. õppeaastal 3305, neist üksikklassse (ühe õppeaastaga) 1209, liitklassse kahe õppeaastaga 1279, kolmega - 639 ja neljaga - 178.

Ühe õpilase kohta kulutati algkoolides 1930/31. õppeaastal 73,3 krooni, 1939/40. õppeaastal 77,8 krooni.

Juuresoleval tabelil I on toodud algkooli õppeplaan kodanlikus Bestis 1930. ja 1939. aastal (vt. lisa I).

Õppematerjali valikul lähtuti eluläheduse, lapsepärasuse ja kodukoha-pärasuse põhimõtetest. Ametlikes programides soovitati rakendada õpilaste isetegevuse (töökooli) ja kahel esimesel õppeaastal üldõpetuse põhimõtet. Vanemates klassides pandi suurt rõhku keskustuse põhimõttele (ainetevaheliste seoste) teostamisele.

Õpilasi hinnati kuni 1934. aastani märksõnadega "hea", "rahuldav", "nõrk". 1934. aastast võeti kasutusele viieastmeline hindamine numbritega "5" (väga hea) jne. Edasiviimine klassist klassi ja koolikursuse lõpetamine toimus õpilaste üldise edasijõudmise põhjal. Klassikursuse lõpetas näit. 1929/30. õppeaastal 83,1% õpilastest.

Kasvatustööl eesmärkidel pandi suurt rõhku klassi- välisele tööle. 2-3 korda nädalas, mõnes kohas aga ka iga päev, toimusid enne tunde hommikupalvused. Mitmesuguseid "isamaalisi" tähtpäevi, nagu "vabadusepäev" (24. veebr.), jt. tähistati ülekõliliste aktustega. Pärast fašistlikku riigipööret tugevdati veelgi "isamaalist" kasvatust; õpetajaid, kes seda teha ei tahtnud, tagandati ametist. Eriti suurt rõhku pandi nn. "noorkotkaste" ja "kodutütarde" tegevusele; nende alorganisatsioonid olid kõikides koolides. Kuigi nad ametlikult kuulusid militaristlikule "Kaitseliidu" juurde, kohustati õpetajaid ja teisi koolitöötajaid nende tegevusest osa võtma. Paljudes koolides töötasid õpilaste karskusühingud, mida algkoolides Soome eeskujul nimetati "lootusringideks".

3. Keskharidus.

Kuni 1934.a. koolireformini oli keskkool 5-klassiline ja jagunes alam- ning ülemastmeks (2+3 klassi). Ülemaste oli kutseharidusliku kallakuga. Esines humanitaar-, reaal-, tehnika-, põllumajandus-, aiandus-, kodundus- jms. keskkoolid. Keskkooli üldnimetuseks oli gümnaasium.

1934.a. koolireformiga muudeti keskõppeasutused kaheastmeliseks: a) keskkool (kitsamas mõttes), mis võis esineda kas progümnaasiumi või reaalkooli kujul, ja b) gümnaasium, mis baseerus keskkoolil.

Progümnaasium oli 5-klassiline (5.-9. õppeaasta) ja tugines algkooli 4.klassile. Kodanluse eelistas oma lapsi saata pärast algkooli 4. klassi lõpetamist progümnaasiumi, sest seal oli kergem pääseda gümnaasiumi ja viimasest ülikooli. Selle tagajärjel jäid algkooli 2 viimast klassi otsekuulijate koolideks, sest õppimine progümnaasiumis oli maksuline ja need koolid asusid linnades, kuhu maa töötaval rahval oli oma lapsi raske saata. Sellega oli ühtluskooli põhimõte ilmselt kõrvale heidetud.

Reaalkool oli 3-klassiline ja baseerus küll algkooli

täielikul kursusel, kuid lapsed õppisid siin ainult kolm aastat keskkooli põhimõttel ega suutnud gümnaasiumi astumisel võistelda progümnaasiumi lõpetajatega. Ka reaalkoolid olid maksulised ja asusid peamiselt linnades, olles töötava rahva lastele juba oma vähese arvu tõttu raskesti kättesaadavad.

Gümnaasium oli 3-klassiline (9.-12. õppeaasta) ja võttis progümnaasiumi ning reaalkooli lõpetanud vastu võistluseksamiga. Kuna gümnaasiume oli vähe, võeti 3-4 soovijast ainult 1 vastu.

Gümnaasium jagunes humanitaar- ja reaalaruks. Mõningates reaalarudes rõhutati rohkem matemaatilis-loodusteaduslikke aineid, teistes - võõrkeeli.

Umbes pooled keskkoolid ja gümnaasiumid olid lahuskoolid (s.t. poistele ja tütarlastele eraldi). Õppetöö toimus õpilaste emakeeles.

Kuidas reaktsiooni süvenemine tõi kaasa rahvahariduse taseme languse, seda näitab koolide ja õpilaste arvu vähenemine.

1922/23. õppeaastal oli 90 keskkooli 18,2 tuhande õpilasega, 1939/40. õppeaastal 46 progümnaasiumi ja 37 reaalkooli kokku 13,1 tuhande õpilasega ning 45 gümnaasiumi 3,5 tuhande õpilasega. Vahepeal (1933/34. õppeaastal) langes keskkoolide arv isegi 67-le ja õpilaste arv 11,8 tuhande peale.

Iga 1000 elaniku kohta tuli 1932/33. õppeaastal 10,7 keskkooliõpilast (1926.a. 14,6). Kogu rahvast oli 1934.a. rahvaloenduse andmeil osalise keskharidusega 8,3% ja täieliku keskharidusega 4,3%.

Ühe keskkooliõpilase kohta kulutati 1930/31. õppeaastal linnas 161,5 krooni, maal 193,1 krooni, 1939.a. keskmiselt 133,9 krooni.

Osa keskkoolide olid eraisikute või kodanlike organisatsioonide ülalpidamisel; õppemaks nendes oli eriti kõrge (kuni 80 krooni aastas; samal ajal oli tööliste kuupalk umbes 65 krooni).

Keskõppeasutuste õppeplaanid on toodud juuresolevates tabelites II-IV (vt. lisad).

4. Kutseharidus.

Kutsehariduse alal ei jõutud kogu kodanliku vabariigi kestel kaugemale katsetamise staadiumist.

Kuni 1934.a. täitis kutseharidusliku kallakuga gümnaasium suurel määral ka kutsekooli aset; pärast seda hakati asutama mitmesuguseid 1-3-aastase kursusega koole põllumajanduse, tehnika, kodumajanduse jms. alal. 1939/40. õppeaastal töötas ühtekokku 177 kutsehariduslikku õppeasutust 13 tuhande õpilasega. Töötava rahva laste suunamisega kutsekoolidesse tõkestas kodanlus neile tee gümnaasiumi ja sealt kõrgematesse koolidesse.

5. Õpetajate ettevalmistamine.

Algkooliõpetajate ettevalmistamine toimus algul 6-klassilistes seminarides, mis baseerusid 6-klassilisel algkoolil. Selliseid seminare oli Tartus, Tallinnas, Rakveres, Võrus ja Haapsalus. Seminari lõpetamine andis õiguse astuda ülikooli. Kuna seminarides ei olnud õppemaksu ja osal õpilastel võimaldati elada ühiselamutes, püüdesid siia peamiselt kehvemate vanemate lapsed. See asjaolu mõjutas algkooliõpetajaskonna klassikoosseisu ja süvendas tema vastuolu kodanlusega.

1932.a. likvideeriti seminarid (Võru seminar juba 1930.a.) ja avati nende asemele Tallinnas ja Tartus pedagoogiumid. Pedagoogiumid olid 2-aastase kursusega ja võtsid vastu gümnaasiumilõpetajaid. Kuna gümnaasiumis õppimine oli töötava rahva lastel raskendatud, siis püüti neid uue õpetajate ettevalmistamise süsteemiga õpetaja-ametist eemal hoida. Pedagoogiumid siiski ei õigustanud end ja 1937.a. loodi uuesti seminarid (Tallinnas ja Tartus), kus õppetöö kestis 4 aastat

ja kuhu võeti reaalkooli ning progümnaasiumi lõpetanuid. Niihästi pedagoogiumid kui ka uued seminarid olid maksulised õppeasutused.

Kuna koolide ja klasside arv alatasa vähenes, siis esines õpetajate tööalal kohutav tööpuudus. Mõnikord kandideeris ühele kohale kuni sada inimest. Sageli kujunesid niisugused õpetajate "laadad" noorte õpetajate ilmseks mõnitamiseks.

Keskkooliõpetajate ettevalmistamine toimus ülikoolis. Ülikooli lõpetamine iseenesest õpetajakutset ei andnud. Need ülikoolilõpetajad, kes soovisid saada õigust töötada õpetajana, pidid 1-2 aastat õppima ülikooli juurde kuulavas didaktilis-metoodilises seminaris pedagoogilisi aineid ning sooritama pedagoogilise praktika. Seejärel töötasid nad 1-2 aastat keskkoolis mõne kogenud õpetaja juhtimisel õpetaja-ameti kandidaadina ning sooritasid alles pärast seda sellekohase komisjoni ees kutseeksami (1-2 aines).

8. Kõrgem haridus.

Kõrgemat haridust andis kodanlikus Bestis peamiselt Tartu ülikool. Ülikool taastati ja alustas õppetegevust 1919.a. sügisel. Kuna eesti kodanlusel endal ei olnud külaldaselt teaduslikku kaadrit ülikooli töölerakendamiseks, siis kutsuti kohale hulk reaktsoonilisi professoreid Saksamaalt, Rootsist, Soomest jm. Selle tagajärjel osutus õppetöö emakeelsus paljudel juhtudel fiktsiooniks. Kõrgete õppemaksude ja muude õppimiskulude tõttu võisid ülikoolis õppida peamiselt kaupmeeste, töösturite, kulakute ja kõrgemate ametnike lapsed. Üliõpilastele nimetamisväärsete stipendiumide, internaatide ega muul teel majanduslikku toetust ei antud. Õppetöö toimus enamikul aladel idealistlik-kristlikus vaimus (ülikooli juhtivateks isikuteks olid pikemat aega teoloogid). Üliõpilaste kasvatuses etendasid tähtsat osa korporatsioonid, kus matkiti balti-saksa feodaalajastu traditsioone ja kasvatati härrasmehelikku põlgust igasuguse

füüsilise töö ja selle tegijate vastu. 1939/40. õppeaastal töötas ülikoolis 8 teaduskonda: õigus-, arsti-, filosoofia-, põllumajandus-, matemaatika-loodus-, loomaarsti-, majandus- ja usuteaduskond. Õppejõude oli ülikoolis samal aastal 403 (nende hulgas assistente ja abiõppejõude 190, mittekoosseisulisi õppeülesandetäitjaid 80) ja üliõpilasi 2689. Ülikooli lõpetas 1919.-1939.a. 4179 meest ja 1510 naist.

1935/36. õppeaastal kuulus ülikooli koosseisu ka tehnikateaduskond, mis 1936.a. muudeti iseseisvaks Tallinna Tehnikaülikooliks. Seal õppis 1939.a. 628 üliõpilast.

Muudest kõrgematest koolidest töötas kunstikool "Pallas" Tartus ja konservatoorium Tallinnas - kumbki üsna väikese õppejõudude ja õppijate arvuga.

Iga 10 000 elaniku kohta tuli 1932.a. 34 üliõpilast (1926.a. 50). 1934.a. oli osalise kõrgema haridusega 1,1% ja täieliku kõrgema haridusega 0,8% elanikke.

7. Pedagoogiline mõte.

Emakeelse rahvusliku kooli olemasolu tingis ka oma pedagoogilise teooria arengu. See edenes algul väga visalt, kuna tsaariaegne Tartu ülikool ei võimaldanud spetsialiseeruda pedagoogikale ega psühholoogiale. Mõned vanemad eesti pedagoogid olid ettevalmistuse saanud Peterburi ja Moskva ülikoolis (K. Ramul, A. Kuks, E. Jaanvärk jt.).

Pedagoogilise mõtte kolleteks kujunesid peamiselt õpetajaid ettevalmistavad asutused. Nende hulgas paistis eriti silma Võru õpetajate seminar direktor J. Käisi juhtimisel.

Tartu ülikoolis loodi pedagoogika õppetool, mille täitjaks oli teoloog P. Põld. Pärast tema surma (1930.a.) jaotati õppetöö kolme isiku vahel (A. Koort, J. Estam, A. Elango).

Kodanlikus eesti pedagoogikas võib eritleda 2 suunda:

kristlik-konservatiivne ja kooliuuenduslik (reformpedagoogiline) suund.

Kristlik-konservatiivne suund taotles noorsoo teadlikku ja järjekindlat kasvatamist kristlikus ja kodanlusele ustavuse vaimus. Selle suuna esindajad, kui nad aktiivsesse poliitilisse võitlusse sekkusid, tegid seda alati reaktiooniliste kodanlike erakondade ridades. Selle suuna peamiseks esindajateks olid P. Põld, A. Kuks, C.H. Niggol, M. Kampmaa jt.

Kooliuuenduslik suund asus üldiselt Lääne-Euroopa ja Ameerika pragmatistliku reformpedagoogika positsioonidel. Selle suuna pooldajad arvasid, et kool ja kasvatus peavad olema autonoomsed, seisma väljaspool maailmavaatelist võitlust, arendama kõiki lapses peituvaid võimeid ja sel teel looma eeldused küpses eas maailmavaate valimiseks. Osa selle suuna pooldajaid koondus J. Käsi juhtimisel omaette "kooliuuenduslaste" rühmaks. Peale J. Käsi etendasid pedagoogilise mõtte arendamisel selles suunas suurt osa Fr. V. Mikkelsaar, E. Murdmaa, G. Reial jt.

Kodanliku Eesti kooliuuendusliikumise teeneks on ühtluskooli printsiipide kaitsmine ja aktiivsete õppemeetodite juurutamine algkooli õppetöösse. J. Käsi toimetusel ilmunud käsiraamat "Uusi teid algõpetuses" I-IV aitas õppetöö taset liitklassides tunduvalt tõsta.

Marksistliku eesti pedagoogika arenemiseks puudusid kodanluse diktatuuri tingimustes nimetamisväärsed võimalused. Osaliselt tehti seda seoses proletaarse lasteliikumise juhtimisega. Suuremal määral arenes see Nõukogude Liidus elunevate eestlaste keskel peamiselt Artur Vallneri jt. juhtimisel.

VI. NÕUKOGUDE KOOLI RAJAMINE JA ARENG EESTIS.

1. Kooli demokratiseerimine 1940/41. õppeaastal.

Tööraha võimas väljaastumine 21. juunil 1940.a. pühkis minema kodanliku kliki valitsuse ja avas tee töötava rahva nõudmiste realiseerimisele ka hariduse alal. Ühe aasta jooksul, mil töörahas võimul oli, ei jõutud küll veel täiesti üle minna nõukogulikule koolikorraldusele, kuid jõuti sellele üsna lähedale.

Eesti Töötava Rahva Liidu valimisplatvorm, mis avaldati Riigivolikogu valimiste eel, nägi ette rahvahariduse kõigile kättesaadavaks tegemise, õppemaksu kaotamise ning rahvusliku kultuuri, teaduse, hariduse ja kunsti laialdase arendamise.

Vastavalt sellele programmile oli uue valitsuse esimesteks sammudeks koolikohustuse pikendamine ühe aasta võrra (kuni 15. eluaasta lõpuni), erakoolide likvideerimine, usuõpetuse ja usuliste kombetalituste keelamine koolides ning stipendiumide sisseseadmine tehnikumides ja kõrgemates koolides. Stipendiumide maksmine nähti ette ainult töötava rahva lastele.

Taastati ühtluskooli põhimõte: seniste mitmetüübiliste keskastme õppeasutuste (progümnaasium, reaalkool, gümnaasium) baasil loodi ühtne 6-klassiline keskkool, kuhu võeti algkoolilõpetajaid ilma eksamiteta. Keskkool moodustas ühtluskooli II astme. Kõik koolid muudeti segakoolideks.

Algkoolid jäid esialgu 6-klassilisteks. Mõningate algkoolide juures, eriti seal, kus varem olid täienduskoolid, avati ka 7. klassid. Üleminek üldisele 7-klassilisele koolile ja teistes liiduvabariikides kujunenud koolisüsteemile nähti ette alates 1941/42. õppeaastast.

Et kõik, kes soovivad, võiksid haridust omandada, avati 1940/41. õppeaastal lisaks senistele 10 uut algkooli, 2 keskkooli ja 2 õhtutehnikumi. Eelmise õppeaastaga võrreldes suurenes algkoolides klasside arv 125 ja õpilaste arv 7066 võrra, keskkoolides klasside arv 127 ja õpilaste arv 5009 võrra. Ülikooli võeti 1940.a. sügisel vastu 100 üliõpilast rohkem kui eelmisel aastal. Tallinna Tehnikaülikoolis suurenes üliõpilaste arv 200 võrra.

Teatavasti hakati 1941. aastal kogu Nõukogude Liidus organiseerima tööjõureservide koole. Eesti NSV-s andis see kutsehariduse levikule suure tõuke. Paljud senised kutsekoolid viidi Tööjõureservide Valitsuse alluvusse; õpilastele kindlustati tasuta ülalpidamine ja rõivastus. Laiendati ka tehnikumide võrku.

Tartu Kõrgem Kunstikool ja Tallinna Konservatoorium, mis senini olid olnud eraorganisatsioonide ülalpidamisel, muudeti riiklikeks kõrgemateks õppeasutusteks. Tartu Riikliku Ülikooli juurde loodi üheaastase kursusega Pedagoogiline Instituut, mis asus ülikoolilõpetanud ette valmistama õpetajakutse omandamiseks.

Põhjalik murrang toimus kõikide koolide õppe- ja kasvatustöö sisus. Kool, mis siamaani seisis kas avalikult või varjatult kodanluse klassihuvide teenistuses, pidi nüüdsest peale kasvatama töötava rahva lapsi oma klassi teadlikeks liikmeteks, poolproletaarsete ja mitteproletaarsete kihtide lapsi aga ümber kasvatama proletariaadi vaimus.

Koolidele koostati uued, üleminekuõppeplaanid ja -programmid. Jäeti välja reaktatsioonilisi eesmärke taotlevad õppeained, nagu usuõpetus, kodanikuõpetus; uute õppeainetena võeti juurde vene keel, NSV Liidu ajalugu, NSV Liidu geograafia ja NSV Liidu Konstitutsioon. Kõiki aineid asuti õpetama marksistlikus-leninlikus vaimus. Töötati ümber õppeprogrammid ja asuti kiiresti uute õpikute koostamisele ning kirjastamisele.

Likvideeriti kodanlikud noorsoo-organisatsioonid ja loodi enamikus koolides Eestimaa Leninliku Kommunistliku

Noorsooühingu algorganisatsioonid ja pioneerimalevad, mis kujunesid õpetajaskonna abilisteks kommunistliku kasvatuse teostamisel.

Asuti ka õpetajaskonna ümberkasvatamisele. 1940.a. suvel organiseeriti rida kursusi, kus õpetajaid tutvustati marksismi-leninismi alustega ja nõukogude pedagoogika põhimõtetega. Kodanluse teenistuses seisnud ja killustatud õpetajate organisatsioonide asemele loodi Haridus- ja Kunsti-töölise Ametiühing. Mõned kodanliku võimu eriti innukate toetajatena silmapaistnud koolitegelased asendati uudega - enamik õpetajaid aga jätkas rahulikult oma tööd. Augusti lõpul 1940.a. toimus õpetajate üldkongress, mis kinnitas Eesti õpetajaskonna valmisolekut minna koos nõukogude võimuga ja asuda ehitama uut kooli. Õpetajaskonna ümberkasvatamisel ja kooli õppe- ja kasvatustöö reorganiseerimisel osutasid silmapaistvat abi teistest vennasvabariikidest Eestisse tööle tulnud seltsimehed.

Veebruaris 1941.a. toimus Eestimaa Kommunistliku Partei IV Kongress. Vastuvõetud otsuses seati lähimaks ja tähtsaimaks ülesandeks üleminek nõukogude rahvahariduse süsteemile, taotledes üldist keskharidust linnades ja töölisasulais ning seitsmeaastast üldharidust maal. Nõuti, et õppe- ja kasvatustöö aluseks võetaks noorsoo kommunistliku kasvatuse põhimõte. Nõuti endiste kodanlike haridusorganisatsioonide likvideerimist ja nõukogude poliithariduslike asutuste töö arendamist nii linnas kui ka maal. Kongressi otsused olid aluseks edasistele ümberkorraldustele hariduse alal.

Kokkuvõttes võib öelda, et 1940/41. õppeaasta oli põhjalikuks murranguks Eesti kooli ajaloos. Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel teostati rahvahariduse demokratiseerimine ja loodi eeldused täielikuks üleminekuks nõukogulikele koolikorraldusele.

Fašistliku Saksamaa reeturlik kallaletung Nõukogude Liidule ja Eesti okupeerimine katkestasid viljaka ja rahumeelse ülesehitustöö ja surusid eesti rahva okupantide raudse kannu alla.

2. Eesti kool fašistlike okupantide kannal.

Eesti rahva paremik, nende hulgas ka suur hulk õpetajaid ja õpilasi, astus Punaarmeele ja hävituspataljoni-
desse ning taandus võideldes vennasvabariikide pinnale, teine
osa jätkas võitlust okupantidega Eestis põranda all ja
partisanisalkades. Teistesse liiduvabariikidesse evakuee-
ritud lastele loodi mitu lastekodu ja 35 eestikeelset koo-
li.

Kolme okupatsioonista jooksul mõrvati Eesti NSV ter-
ritooriumil koonduslaagrites ja vanglates 61300 inimest,
nende hulgas silmapaistvaid teadlasi, kunstnikke ja eriti
palju õpetajaid, kes olid näidanud end nõukogude võimu
pooldajatena. Nooremaid mobiliseeriti Saksa sõjaväkke või
küüditati Saksamaa sõjatööstustesse.

Suurt kahju tekitasid okupandid koolimajade ja õppe-
vahendite põletamise ja purustamisega. Täielikult hävis
275 koolimaja koos sisustusega, osaliselt 315 koolimaja.
25 lastekodust jäi järele ainult 5. Õppevahenditest hävis
üle 75%.

Need asjaolud asetasid nõukogude kooli pärast okupan-
tide minemakihutamist tõsiste raskuste ette.

Fašistid ei ilmutanud mingit huvi eesti lastele hari-
duse andmise vastu. Paljud koolihooned võeti sõjaväe käsu-
tusse, nii et linnades tuli töötada 2-3 vahetusega ülepäe-
viti. Õppeaasta lühendati miinimumini, et õpilasi kasutada
põllutöödel. Kõrgemates koolides lasti töötada esmajoones
nendel teaduskondadel, mille tööst fašistlikul sõjamasinal
kasu oli (arstiteaduskond, põllumajandusteaduskond).

Õppe- ja kasvatustöö eesmärgiks oli fašistidele kuule-
kate orjade kasvatamine. Lastes püüti lämmatada huvi töö-
liste teadmiste vastu. Eesti noortes püüti sisendada
usku saksa rassi üleolekusse. Eriti laimati vene rahvast
ja nõukogude kultuuri saavutusi.

Nagu selgus pärast maa vabastamist Nõukogude armee

poolt 1944.a. sügisel, kandsid fašistide taotlused üsna vähest vilja. Enamik õpetajaid ja õpilasi ei olnud lasknud end hullutada fašistlikust propagandast, oli jäänud truuks oma rahvale ja jätkas vabastatud maal nõukoguliku elu ülesehitamist.

3. Nõukogude kool tõusuteel.

Otsekohe pärast okupantide minemakihutamist asuti nõukoguliku hariduselu taastamisele ja nõukogude koolisüsteemi väljaarendamisele. Aluseks võeti Kommunistliku Partei poolt rahvahariduse korralduse kohta püstitatud põhimõtted ja teistes liiduvabariikides omandatud kogemused.

a) Koolikorralduse üldised põhimõtted. Kõik koolid muudeti riiklikeks, võeti riigi ülalpidamisele ja allutati riigiorganite järelevalvele. Kodanlikus Eestis teotsenud rohkearvulised erakoolid lülitati riiklikku koolivõrku. Sellega kindlustati kasvatuse ja õpetamise kommunistlik suund koolis ja loodi paremad eeldused töötava rahva laste õpetamiseks.

Kool lahutati täielikult kirikust ja muudeti ilmalikuks. Tehti otsustavalt lõpp igasugusele usuõpetusele, palvustele ja muudele usulistele kombetalitustele koolis. Kiriku teenistuses seisvatel isikutel keelati õpetamine koolides, koolide õpetajatel ega mistahes kiriku funktsioonide teostumine.

Kehtestati ühtluskooli põhimõte, mille kohaselt kõik lapsed õpivad ühesugustes koolides ja iga järgnev kooliaste jätkab orgaaniliselt eelneva tööd. Samuti kehtestati mõlema sugupoole ja kõigi rahvaste võrdne õigus haridusele. Sugupoolte võrdõiguslikkuse tagamiseks muudeti koolid segakoolideks. Et teiste liiduvabariikide suuremates linnades sõjaaja tingimustes 1944.a. mindi üle poeg- ja tütarlaste lahusõpetamisele (keskkooli vanemates klassides), siis tehti seda kuni 1954.a. ka Eesti NSV-s. Rahvaste võrdne õigus haridusele kindlustati emakeelse õpetamisega

kõikides kooliastmetes.

Kooli kõik astmed muudeti kättesaadavaks kõikidele lastele, sõltumata nende majanduslikust seisukorrast. Kaotati õppemaks (1941.-1954.a. võeti keskkooli vanemate klasside, kesk-eriõppeasutuste ja kõrgemate koolide majanduslikult kindlustatud õpilastelt väikest õppemaksu). Üldhariduslike koolide õpilastele, kellel majanduslikel põhjustel on raske koolis käia, antakse riigi summadest toetust, tasuta eine koolis jne. Kesk-eriõppeasutustes ja kõrgemates koolides õppijatele makstakse riiklikku stipendiumi, kutsekoolide õpilastele kindlustatakse täielik ülalpidamine riigi kulul. Esmakordselt eesti rahva elus on loodud olukord, et ükski laps ei tarvitse majanduslikel põhjustel õpingutest eemale jääda. 7-16.a. vanustele lastele on õppimine kohustuslik kuni 8. (1962. aastani 7.) klassi lõpetamiseni.

1-7a. vanustele lastele on loodud koolieelse kasvatusasutuste võrk ja täiskasvanutele kindlustatud võimalus töö kõrval õppida õhtukoolides, kaugõppekoolides, rahvaulikoolides, mitmesugustel kursustel jms. teel.

b) Koolieelse kasvatusasutused. Üheks nõukoguliku haridussüsteemi eripärasuseks on rõhu asetamine koolieelsele kasvatusale. Lastesõime detaolisi asutusi ei olnud kodanlikus Eestis peaaegu üldse. Nõukogude Eestis oli neid 1964.a. 92 kokku 5510 lapsega; peale selle oli 5159 sõimeealist last (1.-3. eluaasta) lastepäevakodudes. Lasteaiaid olid kodanlikus Eestis enamasti eraettevõtted. Arvult oli neid ainult 78 kokku 3960 lapsega. Nõukogude Eestis oli 1964.a. 185 lasteaeda 15 050 lapsega. 1958.a. alates hakati asutama lastepäevakodusid, mis võtavad vastu niihästi sõime- kui ka lasteaieaegseid lapsi. Selliseid asutusi oli 1964.a. 196 ühtekokku 15 433 lapsega. Kokku tegutses mainitud aastal 473 koolieelse kasvatusasutust 35 993 lapsega. 1966. aastaks tõusis nende asutuse arv 557-ni ja laste arv nendes 44 990-ni. Nõukogude

lasteaiad ja päevakodud on täispäeva-asutused, kus lapsi ka toitlustatakse (on olemas ka ööpäevarühmi, kuhu lapsed võivad jääda kogu nädalaks). Kodanliku Eesti lasteaiad olid enamasti nn. poolepäevalasteaiad ilma toitlustamiseta.

c) Üldhariduslikud koolid. 27. dets. 1944.a. andsid EK(b)P Keskkomitee ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu välja määruse, milles püstitati lähema aja ülesanded rahvahariduse taastamisel ja edasiarendamisel. Selle töö juurde asuti suure entusiasmi ja ENSV 10. aastapäevaks (1950) oli rahvahariduse kõikides lõikudes sõjajärgne tase ületatud.

Kooli materiaalsel baasil tugevdati uute ajakohaste koolimajade intensiivse ehitamisega. Ajavahemikul 1946-1965 on riigi summadega ehitatud uusi koolimaju 100 000 õpilaskohaga; peale selle on ehitatud hulk koolimaju ettevõtete (kolhooside, käitiste) summadega.

Klasside arvu poolest jagunevad üldhariduslikud koolid a) algkoolideks (1.-4. õppeaasta), b) kaheksaklassilisteks koolideks (1.-8. õppeaasta) ja c) keskkoolideks (1.-11. õppeaasta).

Algkoolil iseseisva koolitüübina ei ole Nõukogude Eestis olulist tähtsust, kuna tema õppeplaan, programmid ja õppe- ning kasvatustöö korraldus langeb ühte kaheksaklassiliste koolide ja keskkoolide I-IV klassiga. Ainult hõredalt asustatud maakohtades kohtame iseseisvaid algkooli. Talurahva liitumine kolhoosidesse ja uute tööstusasulate tekkimine, osalt ka liiklemisolude paranemine võimaldasid kääbuskooli likvideerida (millest on tingitud alljärgnevas tabelis näidatud koolide arvu üldine vähenemine).

Erinevalt enamikust teistest liiduvabariikidest on täielik keskkool Eesti NSV-s kogu aeg olnud 11-klassiline, et kindlustada vene keele parem omandamine. Kuna vene keel on kõikide nõukogude rahvaste ühiseks suhtlemiskeeleks, siis pannakse selle õpetamisele eesti koolides suurt rõhku.

Nende laste jaoks, kellel kodus on ebasoodsad kasvatingimused või kelle kasvatamise vanemad eelistavad anda

koolile, on 1956. aastast alates loodud internaatkoolle. 1967/68. õppeaastal töötas 13 üldtüüpi internaatkooli, 4 sanatoorset kooli ja 13 eriinternaatkooli (peamiselt ~~ter-~~visehäiretega lastele). Pikapäevakoolle, mille õpilased viibivad päeval koolis, kuid ööbivad kodus, on 11 ja pikapäevarühmi 234 kooli juures.

Omapäraseks koolitüübiks nõukogude koolisüsteemis on õhtukoolid (ka vahetustega koolid nendele, kes töötavad õhtuses või öises vahetuses) ja mittestatsionaarsed keskkoolid nendele noortele ja täiskasvanutele, kes tahavad haridust omandada tootmistööd katkestamata. Niisuguste koolide arv suurenes eriti ühenduses 1958/59.a. koolireformiga. 1965/66. õppeaastal õppis nendes 31 200 isikut (kaasa arvamata mittestatsionaarseid üliõpilasi).

Üldhariduslike koolide ja õpilaste arvu kohta annab ülevaate alljärgnev tabel.

Õppeaastad	Koole	Nendes õpilasi üldse	keskkooli- de vanemates klassides	Õpetajaid
1940/41	1255	121 100	—	—
1945/46	1059	126 000	6 200	5 200
1950/51	1243	156 500	9 600	7 900
1955/56	1190	160 800	17 000	9 800
1960/61	1211	184 700	22 700	12 300
1965/66	1068	216 700	36 900	14 000
1966/67	1020	214 700	36 900	13 700

Pärast partei XX kongressi (1956), eriti aga pärast XXI kongressi (1959) töötati koolide õppeplaanid ja programmid põhjalikult ümber lähtudes seadusest kooli ja elu sidemete tugevdamise ja haridussüsteemi edasiarendamise kohta NSV Liidus (1959). Niisugustes ainetes, nagu füüsika, kee-

mia, bioloogia, geograafia, joonestamine jt. suurendati polütehnilise hariduse elemente. Keskkooli vanemates klassides nähti suure tundide arvuga ette tootmisõpetus, mis lõppes kvalifikatsioonieksamiga, s.t. kutse andmisega mõnel tootmisalal (sellise õppeplaani näide on toodud lisa nr. 6). Et selle tagajärjel kannatas üldhariduslike ainete õpetamine, vähendati 1965.a. tootmisõpetusele (tööõpetusele) määratud tundide arvu ja loobuti kohustuslikust kvalifikatsioonieksamist (vt. lisa nr. 7).

Viimastel aastatel on mõned koolid tööõpetusele ja fakultatiivsetele ainetele määratud tunde hakanud kasutama mõne ainetüüpi (näit. matemaatika, füüsika, keemia, ajaloo, võõrkeelte jms.) süvendatult õpetamiseks, andes sellega koolile erikallaku.

Kommunistliku kasvatuseteostamisel juhinduvad ENSV koolid NLKP programmis püstitatud eesmärkidest. Püütakse kasvatada igakülgselt arenenud inimesi, kelles harmooniliselt ühinevad vaimne rikkus, moraalne puhtus ja kehaline täiuslikkus. Noortes juurutatakse kõrget ideelisust ja us tavust kommunismile, teaduslikku maailmavaadet, kommunistliku suhtumist töösse ja ühiskondlikku omandisse, kommunistliku moraali põhimõtteid, nõukogude patriotismi ja proletarset internatsionalismi.

Koolile ja õpetajatele osutavad seejuures suurt abi komsomoli- ja pioneeriorganisatsioonid. Kõikides 8-klassilistes koolides tegutsevad pioneerimalevad (kokku 74 254 pioneeriga), keskkoolides ja paljudes 8-klassilistes koolides komsomoliorganisatsioonid (49 087 kommunistliku noorega).

Et õpilaste mitmekesiseid huvisid täielikult rahuldada ja uusi huvisid äratada, on loodud kooliväliste asutuste tihe võrk. 1967. aastal teotses 14 pioneeride paleed ja pioneerimaja, 24 laste muusikakooli, 20 laste spordikooli, 3 lastestaadioni, 3 noorte naturalistide jaama, 1 laste ekakursiooni-turismijaam, 1 laste kunstikool, lisaks nendele hulk muusika- ja kunstiklasse keskkoolide juures. Noorte spordiühing "Noorus" koordineerib kehakultuuritööd koolides. Re-

gulaarselt korraldatakse vabariiklikke koolinoorsoo spartakiaade, kunstilise isetegevuse olümpiaade, koolinoorsoo laulupidusid jms. üritusi.

d) Kesk-eriõppeasutused ja kutsekoolid. Keskharidusega spetsialistide ettevalmistamine toimub kesk-eriõppeasutustes, nagu mitmesugused tehnikumid, meditsiinikoolid (Tallinnas ja Tartus), kultuurharidustöö kool (Viljandis), kunstikool (Tartus), muusikakoolid (Tallinnas ja Tartus) jne. Mõned nendest võtavad vastu kaheksaklassilise koolilõpetajaid; õpetus nendes kestab 3-4 aastat. Teised võtavad vastu keskkoolilõpetajaid, nendes kestab õpetus 1 1/2 - 2 aastat. Sageli esinevad mõlemad voorud ühes ja samas asutuses. Enamikule kesk-eriõppeasutuste päevastes osakondades õppijatele makstakse riiklikku stipendiumi ja soovijatele kindlustatakse elamisvõimalus ühiselamutes. Paljudel kesk-eriõppeasutustel on õhtused ja mittestatsionaarsed osakonnad töö kõrvalt õppijatele. Üldse on vabariigis võimalik õppida üle 100 eriala.

Muudatused kesk-eriõppeasutuste arvus peegelduvad alljärgnevas tabelis.

Õppeaasta	Õppeasutusi	Õpilasi
1940/41	17	2114
1945/46	46	9474
1950/51	47	10 355
1955/56	46	16 140
1960/61	34	15 435
1965/66	35	27 500
1966/67	37	27 147

Viimatimainitud õppeaastal õppis päevastes osakondades 14 006, õhtustes osakondades 3207 ja mittestatsionaarselt 9934 isikut. Ajavahemikus 1946-1964 on ette valmistatud 49 114 kesk-eriharidusega spetsialisti. Kõige enam spetsia-

liste on ette valmistatud masinaehituse, energeetika, põllumajanduse, kaubanduse jms. aladel. 1959.a. rahvaloenduse andmeil oli vabariigis iga 1000 elaniku kohta 47 kesk-eriharidusega spetsialisti.

Kvalifitseeritud tööliste ettevalmistamine toimub linna- ja maakutsekoolides. Neid töötab vabariigis 26. Nendesse võetakse tavaliselt 8-klassilise kooli lõpetanud. Õppeaeg kestab vastavalt õpitavale erialale 1-3 aastat. Õpilased saavad tasuta ülalpidamise, vormiriietuse ja õppevahendid. Tehtud töö eest makstakse neile rahalist tasu. Kutsekooli lõpetamisel sooritavad õpilased riikliku kvalifikatsioonieksami. Ettevalmistust antakse 57 erialal. Sõjajärgsel perioodil on need õppeasutused ette valmistanud 54 000 kvalifitseeritud töölisi.

e) **Kõrgemad koolid.** Nagu eespool nähtus, andis kodanlikus Eestis kõrgemat haridust peamiselt Tartu Ülikool. Nõukogude korra ajal jätkas ta tegevust Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) nimetuse all. Ülikooli struktuuri on korduvalt muudetud. 1967/68. õppeaastal töötas ülikool 8 teaduskonnaga: Ajaloo-Keele-, Arsti-, Bioloogia-Geograafia-, Füüsika-Keemia-, Matemaatika-, Kehakultuuri-, Majandus- ja Õigusteaduskonnaga. Üliõpilaste arv oli 1966/67. õppeaastal 6123.

Nõukogude korra ajal on kõrvuti ülikooliga kujunenud suurteks ja tugevateks õppeasutusteks Tallinna Polütehniline Instituut (asutati 1936, üliõpilasi 1966/67. õppeaastal 9652), Eesti Põllumajanduse Akadeemia (asut. 1951, üliõpilasi 1964/65. õppeaastal 3030), E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut (asut. 1952, üliõpilasi 1964/65. õppeaastal 1638), Riiklik Kunstiinstituut (üliõpilasi 1964/65. õppeaastal 318) ja Tallinna Riiklik Konservatoorium (üliõpilasi 1964/65. õppeaastal 321).

Muudatustest üliõpilaste arvus annab ülevaate järgnev tabel.

Õppeaasta	Kõrgemaid koole	Üliõpilasi
1940/41	5	4740
1945/46	5	3771
1950/51	7	8813
1955/56	7	12085
1960/61	6	13507
1965/66	6	21363
1966/67	6	22689

Iga 10 000 elaniku kohta oli vabariigis 169 üliõpilast (Ameerika Ühendriikides 120, Soomes 58, Rootsis 53, Inglismaal 45, ŠFV-s 40 jne.).

1967. aastal võeti uusi üliõpilasi vastu TRÜ-sse - 1312, TPI-sse - 2266, EPA-sse - 825, TPedi-sse - 477, Riiklikku Kunstiinstituuti - 81 ja Riiklikku Konservatooriumi - 48. Teistes liiduvabariikides õppis 1966/67. õppeaastal 2300 eesti üliõpilast.

Ajavahemikus 1945-1965 lõpetas ENSV-s kõrgema kooli 28 491 inimest. 1959.a. rahvaloenduse andmeil oli vabariigis iga 1000 elaniku kohta kõrgema haridusega isikuid 21.

1946. aastal loodi teadusliku uurimistöö keskusena Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Koos selle süsteemi kuuluvate asutustega töötas ENSV-s 1965. aastal 82 teaduslikku asutust. 1966. aastal oli vabariigis 565 aspiranti ja 3734 teaduslikku töötajat, nendest doktorikraadiga 88 ja kandidaadikraadiga 1112.

f) Õpetajate ettevalmistamine. Õpetajate ettevalmistamiseks avati 1944/45. õppeaastal 7-klassilise hariduse baasil 4-klassilised õpetajate seminarid Tallinnas, Tartus, Rakveres, Haapsalus ja Viljandis. Mitme keskkooli juures avati pedagoogilised täiendusklassid, kus kiirendatud korras valmistati ette algklasside õpetajaid. 1947. aastal reorganiseeriti Tallinna ja Tartu seminarid õpetajate instituutideks - seitsmeklassilise kooli õpetajate ettevalmistamiseks. Õpetajate

instituutidesse võeti keskharidusega isikuid ja õppeaeg kestis 2 aastat (erandina töötas Tartu Õpetajate Instituudi juures mõnda aega ka 6-aastane haru 7-klassilise hariduse baasil). Õpetajate instituute loeti kõrgemateks õppeasutusteks; töö toimus samades vormides mis ülikooliski (loengud, seminarid, eksamid, arvestused). Töötasid eesti keele ja kirjanduse, vene keele, bioloogia-geograafia- ja ajalooosakond. Tallinna Õpetajate Instituut reorganiseeriti 1962. aastal pedagoogiliseks instituudiks keskkooliõpetajate ettevalmistamiseks. Mõni aasta töötas selle juures edasi ka õpetajate instituut.

Rakvere, Haapsalu ja Viljandi õpetajate seminarid muudeti 1947. aastal pedagoogilisteks koolideks algklasside õpetajate ettevalmistamiseks. Kui vajadus algklasside õpetajate järele vähenes, suleti pedagoogilised koolid ja algklasside õpetajate ettevalmistamine pandi Tallinna Pedagoogilise Instituudi peale. Kui 1954. aastal hakati nõudma kõikidelt õpetajatelt, kes õpetavad alates 5. klassist, kõrgemat pedagoogilist haridust, osutusid õpetajate instituudid ülearusteks ja nad suleti. Tartu Õpetajate Instituudi baasil avati hiljem pedagoogiline kool.

Praegu on stabiliseerunud olukord, kus keskkooliõpetajaid valmistavad ette TRÜ ja TPedI, algklasside õpetajaid - TPedI ja Tartu Pedagoogiline Kool, joonistamiseõpetajaid - Riiklik Kunstiinstituut ja Tartu Kunstikool, muusikaõpetajaid - Riiklik Konservatoorium ja muusikakoolid Tallinnas ning Tartus. Koolieelse kasvatuses asutustele valmistab pedagoogilist kaadrit Tallinna Pedagoogiline Kool ja 1967. aastast alates ka TPedI.

Kuna sõjajärgsetel aastatel tunti suurt puudust õpetajate järele, siis rakendus koolides tööle palju ilma pedagoogilise ettevalmistuseta või mitteküllaldase ettevalmistusega õpetajaid. Nendele nõuetekohase pedagoogilise hariduse andmiseks loodi kõikide õpetajaid ettevalmistavate asutuste juurde kaugõppeosakonnad. Viimaseid on kasutanud ka paljud algklasside ja 7-klassiliste koolide õpetajad, et omandada

keskkooliõpetaja kutse.

Suurt tööd on teinud ENP ja nõukogude organid õpetajakonna ideelis-poliitilise kvalifikatsiooni tõstmisel. Eriti vajalik oli see nendele õpetajatele, kes olid hariduse saanud kodanlikus koolis. Koolides tehakse seda peamiselt iseseisva õppimise, poliitringide ja -seminaride kujul. Linnades, kus töötavad marksismi-leninismi õhtuülikoolid (Tallinn, Tartu, Kohtla-Järve), on paljud õpetajad lõpetanud nende kursuse. Õpetajate pedagoogilis-metoodilise kvalifikatsiooni tõstmine on Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi (asut. 1947) ülesandeks, kes seda teeb rajoonide ja linnade metoodiliste kabinettide kaasabil. Õpetajate hulgas on suurt poolehoidu leidnud suvekursused VÕT-i õppebaasis Värskas.

g) Pedagoogiline mõte. Nõukogude võimu esimestel aastatel piirdus eesti pedagoogilise mõtte areng peamiselt marksismi-leninismi klassikute, nõukogude pedagoogika silmapaistvate esindajate (N. Krupskaja, A. Makarenko, M. Kalinin) ja teiste nõukogude kasvatusteadlaste (I. Kairov, E. Medõnski, E. Arkin, B. Jessipov) teoste tõlkimisega ja nende ideede populariseerimisega. Seda tehti üsna innukalt, mida tõendab sel ajal ilmunud pedagoogiliste teoste küllaltki suur arv. Ka ajaleht "Nõukogude Õpetaja" (ilmus 1940/41 ja uuesti 1944. aastast alates kord nädalas) ning ajakiri "Nõukogude Kool" (ilmus nr. 1-4 1940, nr. 1-6 1941 ja 1945. aastast alates regulaarselt kord kuus) tegid seda süstemaatiliselt. Nendel vähestel kasvatusteadlastel, kes kodanlikust pedagoogikast nõukogude pedagoogikasse üle tulid, kulus esialgu aega nõukogude pedagoogika põhiprintsiipidesse süvenemiseks ja selle saavutuste ning uurimismeetoditega tutvumiseks enne kui nad olid suutelised omapoolseks loominguks. Silmapaistva panuse nõukoguliku eesti pedagoogilise mõtte arendamisse tegi A. Pint, kes, saanud nõukoguliku ettevalmistuse, juhtis edukalt TRÜ pedagoogika kateedrit (1945-1951) ning tegi ise ja innustas teisi tegema teaduslikku uurimistööd eesti pedagoogilise mõtte rikastamiseks. Tunnustusega võib märkida ka

J. Käisi tööd nõukogude pedagoogika põhimõtete ja saavutuste tutvustamisel Eesti õpetajatele (peamiselt ajakirja "Nõukogude Kool" kaudu, mille tegevtoimetajaks ta oli kuni 1949. aastani).

Nõukoguliku pedagoogilise mõtte arengut Eestis pidurdas esialgu asjaolu, et ei osatud teha printsiipiaalset vahet kodanlike kooliuuendusideede ja marksistliku pedagoogika vahel. (See nähtus esines esimestel sõjajärgsetel aastatel ka rahvademokraatiamaades.) Sellesse küsimusse aitas tuua selgust EK(b)P Keskkomitee büroo otsus J. Käisi "Valitud tööde" ilmumise puhul (nov. 1946).

1959. aastal loodi Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut, mille seniste saavutuste hulka kuulub rea didaktika- ja metoodikaalaste probleemide teaduslik läbitöötamine ja uurimistöö tulemuste publitseerimine. Kõrvuti mainitud instituudiga toimub praegu teaduslik uurimistöö pedagoogika alal TRÜ ja TPedI pedagoogika kateedrites. TRÜ pedagoogika kateeder on selleks otstarbeks koondanud enda ümber laialdase õpetajate aktiivi (koostöös VÕT-iga).

Üldiselt on Nõukogude Eesti kool ja pedagoogiline mõte osa saanud kõikidest saavutustest, mis on iseloomulikud nõukogude koolile ja nõukogude pedagoogikale üleliidulises ulatuses. Nad on kaasa teinud ka need murrangud ja kallakud, mis sel alal pärast 1940. aastat aset leidsid.

Nõukogude Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte arengu aluseks on NLKP programm ja seal kogu meie hariduselule püsitatud ülesanded. Koos teiste liiduvabariikidega teeb ka ENSV kavakindlalt eeltöid keskhariduse kohustuslikkuse kehtestamiseks 1970. aastal. Hoogu selles suunas teotsemiseks annab NLKP Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu otsus. "Abinõudest üldharidusliku keskkooli töö edasiseks parandamiseks" (nov. 1966) ja NLKP Keskkomitee otsus "Abinõudest ühiskonnateaduste edasiarendamiseks ja nende osa tõstmiseks kommunistlikus ülesehitustöös" (aug. 1967).

Mineviku kogemuste tundmaõppimine võimaldab meil õigesti hinnata siiani saavutatut ja vältida varem tehtud vigade kordumist.

S i s u k o r d .

Eessõna	3
I. Eesti kool ja pedagoogiline mõte feodalismi perioodil	4
1. Eesti rahvapedagoogika	5
2. Koolid eesti talurahvale	9
3. Koolid valitsevatele klassidele	16
II. Eesti kool ja pedagoogiline mõte kapitalistlike tootmissuhete baasil	19
1. 1804.a. ülevenemaaline koolireform ja selle kajastumine Eestis	19
2. Koolid Eesti talurahva lastele	20
3. Koolid valitsevate klasside lastele	26
4. Pedagoogilised ideed	29
III. Eesti kool ja pedagoogiline mõte imperialismi ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul	39
1. 80. aastate reformid hariduse alal	39
2. Tsaarivalitsuse hariduspoliitika üldsuund	41
3. Algharidus	45
4. Keskharidus	49
5. Kõrgem haridus	51
6. Pedagoogiline mõte	52
IV. Eesti kool ja pedagoogiline mõte Oktoobri-revolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajajärgul	56
V. Kool ja pedagoogiline mõte kodanlikus Eestis	60
1. Kodanluse hariduspoliitika üldsuund	60
2. Algharidus	63

3. Keskkharidus	65
4. Kutseharidus	67
5. Õpetajate ettevalmistamine	67
6. Kõrgem haridus	68
7. Pedagoogiline mõte	69
VI. Nõukogude kooli rajamine ja areng Eestis . .	71
1. Kooli demokratiseerimine 1940/41. õppe- aastal	71
2. Eesti kool fašistlike okupantide kanna all	74
3. Nõukogude kool töusuteel	75
Lisad	

ALGKOOLI ÕPPEPLAAN KODANLIKUS EESTIS (LINNADES)¹

ÕPPEAINED KLASSID	1930. A.						KOKKU	1939. A.						KOKKU
	I	II	III	IV	V	VI		I	II	III	IV	V	VI	
EMAKEEL	8	8	8	7	5	5	41	9	9	7	6	5	5	41
KODULUGU	3	3	4				10							
USUÕPETUS	2	2	2	2	1	1	10	2	2	2	2	2	2	12
MATEMAATIKA	5	5	5	6	4	4	29	5	5	5	5	5	5	30
LOODUSÕPETUS JA TERVISH.				3	3	3	9			3	3	3	3	12
MAATEADUS				2	2	2	6				2	2	2	6
AJALUGU JA KODANIKUÕPET.				2	2	2	6				2	3	3	8
VÕÕRKEEL					5	5	10							
JOONISTAMINE	2	2	2	2	1	1	10	2	2	2	2	2	2	12
TÖÕÕPETUS	2	2	2	2	4	4	16	2	2	2	2	2	2	12
LAULMINE	2	2	2	2	2	2	12	2	2	2	2	2	2	12
VÕIMLEMINE	2	2	2	2	1	1	10	2	2	2	2	2	2	12
KIRJATEHNIKA								1	1	1				3
KOKKU	26	26	27	30	30	30	169	25	25	26	28	28	28	160

¹ MAA-ALGKOOLIDES OLI EMAKEELE TUNDIDE ARV 3 VÕRRA SUUREM.

KESKKOOLI (GÜMNAASIUMI) ÕPPEPLAAN KODANLIKUS EESTIS 1930. A.
(NÄITENA VÕETUD HUMANITAAR- JA PÖLLUMAJANDUSHARU)

Lisa 2.

ÕPPEAINED	HUMANITAARHARU					KOKK	PÖLLUMAJANDUSHARU					KOKK
	I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V	
EMAKEEL	6	4	3	4	4	21	6	4	3	3	3	19
MATEMAATIKA	4	4	3	2	2	15	4	4	2	2	2	14
LOODUSTEADUS JA TERVISHOID	3	3	4	4	2	16	3	5	5	4	2	19
MAATEADUS JA KOSMOGRAAFIA	2	2	2		1	7	2	2	2		1	7
AJALUGU JA KODANIKUTEADUS	2	2	2	3	3	12	2	2	2	2	3	11
KODANIKU- JA MAJANDUSTEADUS					2	2						
MAJANDUST. JA MAATULUNDUS										2	2	4
FILOSOOF. PROPEDEUT.				2	2	4					2	2
I VÕÖRKEEL	6	4	4	4	3	21	6	4	3	3	3	19
II VÕÖRKEEL		4	4	4	4	16						
III VÕÖRKEEL			4	3	3	10						
JOONIST. JA JOONEST.	2	2				4	2	2				4
KEHALINE KASVATUS	2	2	2	2	2	10	2	2	2	2	2	10
USUÕPETUS	2	2	2	2	2	10	2	2	2	2	2	10
RIIGIKAITSEL. ÕPET. P. KÄSITÖÖ T.	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
KOORILAU				2		2				2		2
TAIME - JA LOOMAKASVATUS									4	3	4	11
PÖLLUTÖÖRIISTADE JA MASIN. ÕPET. P.									1	1	2	4
AIANDUS									2	2		4
MAANDÖÖTM. - JA KULTUURTEHN. P.									2	2		4
MAJAPIDAMISE ÕPETUS T.									2	4	4	10
KÄSITÖÖ P.								2	2	2		6
KÄSITÖÖ T.							2	1	1			4
KOKKU	30	30	31	31	31	155	30	30	31	31	31	155

KESKKOOLI ÕPPEPLAAN KODANLIKUS EESTIS 1939. A.

ÕPPEAINED	REAALKOOL			KOKKU	PROGÜMNAASIUM					KOKKU
	I	II	III		I	II	III	IV	V	
EMAKEEL	4	4	4	12	5	5	4	4	4	22
I VÕÕRKEEL	5	5	5	15	5	5	4	3	3	20
II VÕÕRKEEL							4	4	3	11
AJALUGU JA KODANIKUT.	2	2	2	6	2	2	2	2	2	10
MATEMAATIKA	5	5	4	14	4	4	4	4	4	20
LOODUSTEADUS	2	2		4	2	2	2	1		7
FÜÜSIKA		2	2	4				2	2	4
TERVISHOID			2	2					2	2
KEEMIA			2	2					2	2
MAATEADUS	2	2	2	6	2	2	2	2		8
JOONIST. JA JOONEST.	2	2	2	6	2	2	2	2	2	10
RIIGIKAITSEÕPET. (KÄSIT. T.)	2	2	2	6	2	2	2	2	2	10
VÕIMLEMINE	2	2	2	6	2	2	2	2	2	10
LAULMINE	1	1	1	3	1	1	1	1	1	5
USUÕPET. JA VALIT. AINE	3	3	3	9	2	2	2	2	2	10
KOKKU	30	32	33	95	29	29	31	31	31	151

GÜMNAASIUMI ÕPPEPLAAN KODANLIKUS EESTIS 1939. A.

ÕPPEAINED	HUMANIT. HARU			KOKKU	REAALHARU 1			KOKKU	REAALHARU 2			KOKKU
	I	II	III		I	II	III		I	II	III	
EMAKEEL	4	3	3	10	4	3	3	10	4	3	3	10
I VÕÕRKEEL	4	4	3	11	4	4	3	11	5	5	5	15
II VÕÕRKEEL	2	2	2	6	2	2	2	6	5	3	3	11
LADINA KEEL	5	5	5	15								
AJALUGU	2	3	3	8	2	2	2	6	2	3	3	8
KODANIKU - JA MAJANDUST.			2	2			2	2			2	2
FILOSOOFIA		2	1	3		2		2		2	1	3
MATEMAATIKA	3	2	2	7	4	4	4	12	3	2	2	7
LOODUSTEADUS	1			1	1	2		3		2		2
TERVISHOID		1		1		1		1		1	1	2
FÜÜSIKA	2	2	2	6	3	3	4	10	2	2	2	6
KEEMIA	1			1	2			2	2			2
MAATEADUS JA KOSMOGR.			1	1			3	3			2	2
JOONIST. JA JOONEST.					2	1	1	4				
RIIGIKAITSEÕPETUS	2	2	2	6	2	2	2	6	2	2	2	6
VÕIMLEMINE	2	2	2	6	2	2	2	6	2	2	2	6
LAULMINE	1	1	1	3	1	1	1	3	1	1	1	3
USUÕPETUS JA VALIT. AINE	3	3	3	9	3	3	3	9	4	4	3	11
KOKKU	32	32	32	96	32	32	32	96	32	32	32	96

ÕPPEPLAAN 1948/49. ÕPPE- AASTAKS

ÕPPEAINED	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
EESTI KEEL JA KIRJANDUS	14	10	9	7	7	6	5	5	4	4(5)	4
AJALUGU				2	2	2	2	4	4	4	4
NSVL JA ENSV KONSTITUTS.							2				1
VEENE KEEL		5	6	6	6	6	5	5	5	5	5
MATEMAATIKA	6	6	6	6	6	5	5	5	4	5	5
LOODUSÕPETUS KOOS TERVISH. JA AIANDUS.			1	2	2	2	1	2	2	2(1)	2
GEOGRAAFIA			1	2	2	2	2	2	2	2	
FÜÜSIKA						2	2	2	3	2	2
ASTRONOOMIA											1
KEEMIA							2	2	2	2	2(1)
VÕÕRKEEL					3	3	3	3	3	3	3
PSÜHHOLOOGIA											1
LOOGIKA											1
JOONIST. JA JOONEST.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
TÖÖÕPETUS	1	1	1	1	1	1					
LAULMINE	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
KEHALINE KASVATUS	1	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1
SÕJALINE ETTEVALM. P.									1		
PEDAGOOGIKA T.										1	1
KOKKU	24	26	28	30	33	33	33	33	33	33	34

ARVUD SULGUKES TÄHENDAVAD TUNDIDE ARVU TEISEL ÕPPEPOOLAASTAL

ÕPPEPLAAN 1963/64. ÕPPEAASTAKS

ÕPPEAINED	8 - KLASSILINE KOOL								LINNATÜÜPI KESKKOOL			MAATÜÜPI KESKKOOL		
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	IX	X	XI
EESTI KEEL JA KIRJANDUS	11	12(9)	10	7	6	6	5	5	4(3)	4(5)	3(4)	4	5	3(4)
VEENE KEEL		0(3)	5	5	5	5(4)	5(4)	3(4)	3	3(4)	3	3(4)	4	4(3)
VÕORKEEL					4(3)	3	3	3	2	5(4)	3(4)	2	5(4)	4
MATEMAATIKA	6	6	6	6	6	6	6	5	4(5)	4	4(5)	5	4(5)	4(5)
FÜÜSIKA						2	2	3	3	3(2)	2	4(3)	3	2(3)
KEEMIA							2	2	2	2	2	2(3)	2	2
AJALUGU				2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3(4)
ÜHISKONNAÕPETUS											2			2
GEOGRAAFIA					2	2	2	2						
BIOLOOGIA					2	2	2	2	2			3(2)		
KODULUGU				2										
ASTRONOOMIA											1			1
JOONIST. JA JOONEST.	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1		
MUUSIKALINE KASVATUS	2	1	1	1	1	1	1	1						
KEHALINE KASVATUS	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
TÖÖÕPETUS	2	2	2	2	2(3)	2(3)	2(3)	3(2)						
ÜHISKONDL. KASULIK TÖÖ			1	1	1	1	1	1						
TOOTMISÕPETUS									10	10	11(8)	7	8	9(6)
KOKKU	24	24	28	29	34	35	36	36	36	36	36	36	36	36

Eesti õppekeelela üldharidusliku keskkooli ÕPPEPLAAN 1968/69. ÕPPEAASTAKS

ÕPPEAINED	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
EESTI KEEL JA KIRJANDUS	11	10	10	7	6	6	5	5	5	5	4
VEENE KEEL	-	3	4	4	5	5	4	4	5	5	5
VÕÖRKEEL	-	-	-	-	3	3	3	2	2	2	2
MATEMAATIKA	6	5	6	6	6	6	5	5	4	5	5
FÜÜSIKA	-	-	-	-	-	-	2	3	3	4	3
KEEMIA	-	-	-	-	-	-	2	2	2	3	2
AJALUGU	-	-	-	2	2	2	2	3	2	2	2
ÕHISKONNAÕPETUS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
GEOGRAAFIA	-	-	-	-	2	2	2	3	2	-	-
BIOLOOGIA	-	-	-	-	2	2	2	2	-	0/2	2
KODULUGU	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
ASTRONOOMIA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
JOONESTAMINE	-	-	-	-	-	-	-	0/2	1	1/0	-
KUNSTILINE KASVATUS	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
MUUSIKALINE KASVATUS	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
KEHALINE KASVATUS	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
TÖÖÕPETUS	2	2	2	2	2	2	2	2/0	2	2	2
TSIVIILKAITSE	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
K O K K U	24	24	26	27	32	32	33	34	32	32/33	33
FAKULTATIIVSED TUNNID	-	-	-	-	-	-	1	1	4	4/5	-

А.О. Зланго
ИЗ ИСТОРИИ ЭСТОНСКОЙ ШКОЛЫ
И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

На эстонском языке

Тартуский государственный университет
ЭССР, г.Тарту, ул. Вильгельми, 18

Vastutav toimetaja H. Kurm
Korrektor A. Norberg

TRÜ rotaprint 1968. Paljundamisele antud 29. XII
1967. Trükipoognaid 5,25 + 6 lisa. Tingtrükipoognaid
4,73 + 6 lisa. Arvestuspoognaid 5,2. Trükiarv 500.
Faber 30 x 42/4. MB 11617. Tell. nr. 760.

Hind 15 kop.

Hind 15 kop.